Vopadeva
Kavikalpadrumah

Kanikalpadamma

1905-ൽ.

कविकल्पद्रुमः ।

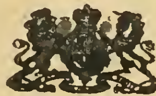
धातुपाठः ।

श्रीवोपदेवगोस्वामिना विरचितः ।

पण्डितकुलपतिना,
वि, ए, उपाधिधारिणा
श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण
संस्कृतः प्रकाशितश्च ।

तृतीय संस्करणम् ।

कलिकाताराजधान्याम्
सिद्धेश्वरयन्त्रे मुद्रितः ।

ई १९०२ ।

প্রকাশক—শ্রীজীবানন্দ বিদ্যাসাগর বি, এ।

প্রিণ্টর—শ্রীউমাচরণ রক্ষিত।

पण्डित कुलपतिः

श्रीजीवानन्द विद्यासागर वि, ए.

PANDIT JIBANANDA VIDYASAGARA, B. A.

Superintendent Free Sanskrit College, Calcutta.

कविकल्पद्रुमः ।

शब्दाकरकरग्राममर्थमण्डलमण्डलम् ।
ज्ञानात्मानमनाद्यन्तमादित्यं तमुपास्महे ॥

श्रीवोपदेवो धातुपाठं चिकीर्षुः प्रारिप्सितसमाप्तये शिष्टाचारप्राप्तं मङ्गलमाचरति शब्दाकरेत्यादि । तं प्रसिद्धमादित्यम् उपास्महे सेवामहे वयमिति शेषः । तच्छब्दोऽत्र प्रसिद्धार्थकत्वात् यच्छब्दं नापेक्षते तथाच "तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्बालप्रियत्वं शिथिलं चमर्य्यः" इति कालिदासः । ग्रन्थोत्कर्षख्यापनायादित्यस्य ग्रन्थस्वरूपतां प्रतिपादयन् विशेषणान्याह शब्दाकरेत्यादि । शब्दानामाकरः उत्पत्तिस्थानम् आकाशः तत्र करग्रामः किरणसमूहो यस्य तम् अर्थानां प्रयोजनानां मण्डलं समूहो मण्डलं यस्य तम् । तथाच "स्यान्मण्डलं द्वादशराजके च देशे समूहेऽपिच चक्रवाड़" इति विश्वप्रकाशः । तथाच आदित्यात् जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजा इति सूर्य्योदयं विना नैव स्नानादिकाः क्रियाः इति च स्मृतेः, ज्ञानमात्मा यस्य तम् न विद्येते आद्यन्तौ यस्य तं नित्यमित्यर्थः । पक्षे तं प्रसिद्धं पूर्वतरधातुग्रन्थम् उपास्महे आदित्यं सूर्य्यमिव इति लुप्तोपमा । "अयमुदयति मुद्राभञ्जनः पद्मिनीनाम्" इत्यादिवदसाधारणविशेषणैर्विशेष्योपस्थितिर्भवतीति तादृशविशेषणान्याह शब्दाकरेत्यादि शब्दानामकराः उत्पत्तिस्थानानि धातव इति यावत् ते एव करग्रामः किरणसमूह इव इव यस्य तम् अर्थानां मण्डलं मण्डलमिव यस्य तम् उभयत्र लुप्तोपमा ।

ज्ञानात्मानमिति ज्ञायते अनेनेति ज्ञानं ज्ञानसाधनं तदेव आत्मा यस्य तम् अनाद्यन्तमिति वेदाङ्गत्वान्नित्यमित्यर्थः।

इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्ना पिशली शाकटायनः।
पाणिन्यमरजैनेन्द्रा जयन्त्यष्टादिशाब्दिकाः॥

सर्वेषां प्रवृत्त्यर्थम् आदिशाब्दिकानां मतमालोक्य क्रियत इति वक्तव्ये आदौ जयशब्दपूर्वकं तन्नामानि संगृह्णाति "जेस्तुवन्त्वोस्तिवन्ती" इति वक्तव्यादन्तुस्थाने अन्तिः जययुक्ता भवन्तु इत्यर्थः।

मतानि तेषामालोक्य सर्वसाधारणः स्फुटः।
धातुपाठः स्वदाद्याद्यक्रमादन्तादिमक्रमः।
कविकल्पद्रुमो नाम पद्यैर्निष्पाद्यतेऽत्र च।
धातवः पठिताः पाठसूत्रलोकागमस्थिताः॥

अथ ग्रन्थस्वरूपं निरूपयति मतानीति। तेषामष्टानाम् आदिशाब्दिकानां मतानि ग्रन्थानालोक्य पद्यैः श्लोकैः करणैः कविकल्पद्रुमो नाम धातुपाठो निष्पाद्यते क्रियते मयेति यावत्। सर्वेषां प्रवृत्तये विशेषणान्याह सर्वसाधारण इत्यादि। सर्वेषां साधारणः समानः सर्वसम्मतत्वात्। सर्वशब्दस्त्विह बहुवादिपरः तेन कृञ कृतावित्यादीनां केनचिदमन्यमानानामपि बहुवादिसम्मतत्वादिहोपन्यासः कुङ् गत्यामित्यादीनाञ्च केनचिन्मन्यमानानामपि बहुवाद्यसम्मतत्वाद्वर्जनमिति। स्फुटो व्यक्तः। धातवः पठ्यन्तेऽस्मिन्निति धातुपाठो ग्रन्थः। अत् अकार आद्यो येषां ते अदाद्याः ते आद्याः यस्मिन् सोऽदाद्याद्यः स चासौ क्रमश्चेति अदाद्याद्यक्रमः सुष्ठु अदाद्याद्यक्रमो यस्मिन् स स्वदाद्याद्यक्रमः। अत् अन्तो येषां ते अदन्ताः ते आदिमाः आद्याः यस्मिन् सोऽदन्तादिमः अदन्तादिमः क्रमो यस्मिन् धातुपाठे

स तथा पश्चात् कर्म्मधारयः । अकाराद्यादिधातुक्रमेणाकारान्तादिधातवो वक्तव्या इत्यर्थः । अत्रापि सुशब्दोपादानात् सजातीयमध्ये विजातीयो न पाठ्य इत्यधिककौशलमिह बोध्यम् । यत्तु "अथ क्लदष्मङ् चेति क्लदक्लिदिञङ् रुदि" इत्येतयोर्मध्ये क्रन्दादीनां पठनं तत् क्लदि तु रोदने आह्वाने इत्यस्मादादौ "क्लदिञङ् रुदीति" पृथग्वाक्यगौरवभयात् । एवं "स्तृन्ञस्तृताविति स्तृस्तन् प्रीतिरक्षाप्राणने" इत्येतयोर्मध्ये स्रादीनां पाठेऽपि बोध्यम् । कवीनां परस्मैपदादिप्रमाणलिप्सूनां तत्तद्दातृत्वेन कल्पद्रुम इवेति कविकल्पद्रुमः । नामेत्यव्ययम् । अभिधेयमाह अत्र चेति । अत्र ग्रन्थे पाठसूत्रलोकागमेषु स्थिताश्चतुर्विधा धातवः पठिताः पठितुमारब्धाः आदिकर्मणि क्तः साङ्गोपाङ्गैरिहोदिता इत्यमरोक्तवत् । पाठस्थिताः पूर्वाचार्य्याणां धातुपाठेषु स्थिताः भवतिपचतीत्यादयः । सूत्रस्थिता धातुपाठेषु न दृष्टाः स्तभ्नोतिस्कभ्नोतीत्यादयः । लोकस्थिताः धातुपाठेषु सूत्रेषु च न दृष्टाः महाकविप्रयोगेषु दृष्टाः प्रेङ्खोलयत्यान्दोलयतीत्यादयः । आगमस्थिता भाषाविषयेषु धातुपाठसूत्रलोकेषु न दृष्टा वेदेष्वेव प्रयुक्ता जगातिचिकेतीत्यादयः ।

पदानिड्वेड्विकरणाद्यनुबन्धगणोदितम् ।
कर्मोच्चारणमात्रेण स्पष्टमत्रानुबन्धतः ॥

प्रयोजनमाह पदेति । पदे परस्मैपदात्मनेपदे । अनिट् इमोऽभावः । वेट् इमो विकल्पः । विकरणाः शप्श्नादयः । आदिशब्दात् यजादिभ्वादीनां ग्रहणम् । अनुबन्धाश्च गणाश्च तैरुदितम् अनुबन्धगणोदितम् । अत्र ग्रन्थे अनुबन्धोदितं पदानिड्वेड्विकरणादि कर्म्म अनुबन्धतः स्पष्टं गणोदितं

कर्म्म उच्चारणमात्रेण गणोच्चारणमात्रेण स्पष्टं व्यक्तमिति व्युत्क्रमेणान्वयः। यथा ओगम्लृ गत्यामित्यत्र इमोऽभावः ध्यां ङप्रत्ययश्चानुबन्धोदितः। भ्वादित्वं पदस्मैपदञ्च विशेषविधानाभावात् गणोदितमिति।

परोऽनुबन्धः पूर्वेषामेकवाक्यस्थधातुषु।
नाम्रेड़ितानुबन्धेषु न परेषाञ्च मध्यमः॥

अथ परिभाषा भाष्यते पर इति। वाक्यमर्थकथनपर्य्यन्तम्, एकवाक्यस्थितधातुषु परः परधातुस्थोऽनुबन्धः पूर्वतरेण सम्बन्धाभावेऽपि पूर्वेषां सर्वेषामित्यर्थः। यथा टीकटिकढौकत्रौकतिकृङ गत्यामित्यत्र ऋकारङकारौ सर्वेषामिति। एवमङ्काङ्गल्कपदे लक्ष्मणि इत्यत्र अङ्गयतेः परस्थितौ तकारककारावङ्गयते रप्यनुबन्धाविति, अस्यापवादमाह, नाम्रेड़ितेति। "आम्रेड़ितं द्विस्त्रिरुक्तम्" इत्यमरः। पुनरुक्तैकानुबन्धेषु धातुषु नेयं व्यवस्था। तथाच मृषल्क मृष तञ् चान्तावित्यत्र तकारस्य पुनरुक्तत्वात् ञकारो न पूर्वस्य। न परेषाञ्च मध्यमः। मध्यमो धातुद्वयमध्यवर्त्ती अनुबन्धो द्वाभ्यां सम्बद्धोऽपि न परस्य। यथा मृषल्क मृष तञ् चान्तावित्यत्र ककारो न परस्य।

अत्राकारः सुखार्थोऽथानिष्ठभावादिकर्म्मवेट्।
इर्नुम्वानीरनिड्निष्ठ, उः क्त्वावेडूस्तु वेट्क, ऋः।
चङ्यक्ह्रस्वो, ऽथ ऋर्वा, लृरङ्वानिर्वाथ: एः सिचि।
अद्वृद्धिरैर्यजादिः स्यादोर्निष्ठातन, ओरनिट्।
कश्चुरादिः किन्तु वा गः क्र्यादि, गिः प्वादिरप्यपूः।
स स्वादि, र्घो रुदादि, ङस्तङ्वान् कर्त्तरि, ञात्मने।
जो ज्वलाद्यो, ञिरद्यक्त, ष्टुःसाथु, डुं स्त्रिमथ्यु तः।
णः फणादि, स्तस्त्वदन्तो, दस्तनादि, र्ध्रं धादिकः।

नः स्वादिः, पोमुचादि, भः शमादि, मौणिचौषमोः।
दीर्घोवा, णिचि ह्रस्वो, मिर्वा, दिवाद्योयुदादिकः।
लुः स्वपादिश्च, लिङ्गोदिर्वो वृतादिः, श् तुदादिकः।
शिः कुटादिश्च, ष् क्तदङ्वान्, चोजचादौ, र वैदिकः॥

अनुबन्धफलान्याह। अत्राकारः सुखार्थः अत्र अनुबन्धेषु मध्ये अकारः सुखार्थः सुखोच्चारणार्थः। यथा धक्क नक्कक नाशन इत्यादौ। अथ आ निष्ठाभावादिकर्म्मवेट् आ आकारानुबन्धो धातुरुपचारात् एवमिकारादौ च बोध्यम्। निष्ठा क्तक्तवतू, निष्ठाया वाच्यत्वेन सम्बन्धिनी ये भावादिकर्म्मणी तयोः स्थाने वा इट् यस्मात् स तथा। आकारेतो धातोर्भावे आदिकर्म्मणि च विहितयोः क्तक्तवत्वोरिम् वा इत्यर्थः यथा इमिंदास्ने हे "भावादिढे वेति मिन्नं मेदितं तेन" प्रमिन्नः प्रमेदितः सः। भावादिकर्म्मभ्यामन्यत्र क्तक्तवत्वोरिम् नेति शेषः, यथा आदित इति मिन्नः मिन्नवान्। इनुंम्वान् यथा वदिङ् नुत्यभिवादयोः "अतएवेदितो नुण्" वन्द्यते विष्णुः। नकारमध्यापाठेनैवेष्टसिद्धौ इदनुबन्धकरणम् अगुणे नलोपनिषेधार्थम्। ईरनिड्निष्ठः "दीपोङयक्ष्र दीपने" "नेम्डीश्वोति" दीप्तः दीप्तवान्। उः क्त्वावेट् "चमुभचे" "पूक्लिशुदित इति चमित्वा चान्त्वा। ऊस्तु वेट्कः सामान्यविधिना यस्य स्थाने इम् विहितः ऊदितः परस्य तस्य इम् वा। सिधू शिवे शास्त्रे "वेमूदिति" असेधीत् असैत्सीत्। ऋस्त्वह्रस्वः। चङि ञेः परेऽङि नास्ति ह्रस्वो यस्य सोऽह्रस्वः ह्रस्वाभाववान् इत्यर्थः। ढौकृङ् गत्यां "ञग्छुङः स्व" इत्यत्र ऋदिद्वर्जनात् अडुढौकत्। अथ ॠर्वा। चङि अह्रस्व इत्यनुवर्त्तते। कणॄ आर्त्तस्वरे भ्राजभ्राशेति अचीकणत् अचकणत्। येषां

सप्तमस्वरानुबन्धः कैश्चित् पठ्यते कैश्चिन्न पठ्यते च तेषां ह्रस्वविकल्पज्ञापनार्थोऽयमनुबन्धः। लृङ्वान् औगम्लृ गत्यां “शासुलिद्युदिति” अगमत्। ईर्वा अङ्वानित्यनुवर्त्तते च्युतिर् चरणे “इरितस्तु वेति” अच्युतत् अच्योतीत्। अथ एः सिचि अवृद्धिः। सिचि ञ्यां विहिते सौ कटे वृतौ वृषि हसादेःसेम इत्यत्र एदिद्वर्जनात् अकटीत्। ऐर्यजादिः स्यात् यजैञौ “व्यथग्रहेति” इयाज ग्रहस्वपाद्योरिति इज्या। ओर्निष्ठातनः निष्ठायास्तो नो यस्मात्स निष्ठातनः रुञो शौ भङ्गे “सूल्वाद्योरिति” रुग्णः रुग्णवान्। “औरनिट् मस्जोशट्नौ” वसोरस्येत्यत्र औदिद्वर्जनात् अमाङ्क्षीत्। कश्चुरादिः। गणत्क संख्याने “चुर्भ्योः ञिरिति” गणयति। किस्तु वा चुरादिर्वा पक्षे गणान्तरनियमाभावात्सामान्यगणो भ्वादिरित्यर्थः युजकि संयमे योजयति योजति। चुर्भ्योञिर्वा इत्यत्र वा शब्दस्य व्यवस्थावाचित्वात् चुरादेर्ञिर्नित्यः चुराद्यन्तर्गणात् युजादेस्तु वा इति। यत्तु चुरधातोरपि किकारानुबन्धत्वं मुग्धबोधे चोरयति चोरतीत्युदाहरणञ्च तत् कदाचित् चुरादेर्ञेरनित्यत्वज्ञापनार्थम् अतएव काव्यकामधेनौ अकिक् लक्ष्मणेत्यत्र स्फुटोक्तमिदं वोपदेवेन। गः क्र्यादिः, डुक्रीञग द्रव्यपर्य्यये “दिवसुतुदेति” क्रीणाति। गिः प्वादिरपि। अपिशब्दात् क्र्यादिश्च पूञगि शोधे “प्वादेः स्व” इति पुनाति। अपूः स ल्वादिः। पूवर्जितः स प्वादिर्ल्वादिश्च स्यात्। लूञ गि च्छिदि लुनाति। “सूल्वाद्योरिति” लूनः लूनवान्। “कॄग्ज्येति” लूनिः। घोरुदादिः। ञघिर रुद रोदे “रुञ्शोऽयोहस्वेति” रोदिति। “रुदाद्यस्तीति” अरोदीत्। ङस्तङ्वान् कर्त्तरि, कर्त्तरि वाच्ये तङ्वान् 'आत्मनेपदी। एधङ् वृद्धौ “नवशः पमे” इति

एधते। आत्मने। कर्त्तरि तङ्वानित्यनुवर्त्तते आत्मने आत्मार्थं फलवति कर्त्तर्य्यात्मनेपदीत्यर्थः अफलवति परस्मैपदीति शेषः। यजैञो यजते यजमानः यजति याजकः। ञित्त्वान्नवशःपमे ञित इत्यादिनोभयपदप्राप्तौ ञिञ्‌ञन्तपिबेत्यादिना नियम्यते नियमश्च फलवत्कर्त्तर्य्येवात्मनेपदमिति चेत्तर्हि अफलवत्कर्त्तर्य्यात्मनेपदनिषेधे फलवत्कर्त्तरि परस्मैपदापत्तिः कथं न स्यात्। फलवत्कर्त्तर्य्यात्मनेपदमेवेति चेत् तर्हि फलवत्कर्त्तरि परस्मैपदनिषेधे अफलवत्कर्त्तर्य्यात्मनेपदापत्तिः कथं न स्यात् इत्युभयथैव व्याघातः। वस्तुतस्तु उभयपदप्राप्तौ व्यवस्थेयं फलवत्यात्मनेपदम् अफलवति परस्मैपदमिति। एतच्च पाणिनेरनुरोधात् तथाच वर्धमानः। इति लौकिकवाक्येषु व्यभिचारोऽतिपुष्कलः। वेदवाक्येषु यद्यस्ति नियमः सैव धार्य्यते। विशेषः पाणिनेरिष्टः सामान्यं सर्ववर्मणः। सामान्यमनुगृह्णाति तत्राचार्य्यपरम्परेति। एतेन "अकरोदचिरेश्वरः क्षितौ द्विषदारम्भफलानि भस्मसात्" इति रघुः। "तनोति शुभ्रं गुणसम्पदा यशः" इत्यादौ फलवत्कर्त्तरि परस्मैपदम्। फलं विश्वोपकाराय धत्ते पर्वणि पर्वणीति"। "कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये"। ये सूर्य्यरश्मयः इत्यर्थः। इत्यादावफलवत्कर्त्तर्य्यात्मनेपदमिति। चुरादेस्तु स्वार्थे विहितञेर्ञकारेण ञित्त्वेऽप्युभयपदं न स्यात् अन्यथा ष्मञक्‌वितर्के इत्यादेर्ञानुबन्धो वृथा स्यात्। यत्तु धातुपारायणमुग्धबोधयोश्चोरयति चोरयते इत्युभयपदोदाहरणं तत् कदाचिन्महाकविप्रयुक्तस्यात्मनेपदस्य समाधानार्थम्। यथा नैषधे। "नालोकते यथेदानीं मामियं तेन तर्कये" इति। अत्र तर्कये इति आत्मनेपदम्, केचित्तु "आत्मनेपदमिच्छन्ति

परस्मैपदिनां क्वचित्” इति न्यायमवलम्बन्ते। ञो ज्वलाद्यः। ज्वल जम चलत्विषोः “दूनीभूज्वलाद्येति” ण प्रत्यये ज्वालः पक्षे पचादित्वादनि ज्वलः। एवं कुच क्रोधपर्कंकौटिल्य-लेखने दूनो भूज्वलेति णः कोचः पक्षे कृगृज्ञापीति कः कुचः। ञि: अद्यक्तः अद्य वर्त्तमाने क्तो यस्मात् सोऽद्यक्तः। ञिष्ठा स्थाने “ज्ञार्च्चेच्छार्थेति” स्थितो विष्णुस्तिष्ठतीत्यर्थः। टुः साथुः। अथुना सह वर्त्तते असौ साथुः ऋटुङ वेप चले “ट्वितोऽथुरिति” वेपथुः। डुस्त्रिमग्युतः। कृञदडु कृतौ “ड्वितस्त्रञ्” इति त्रिमक् कृत्रिमम्। णः फणादिः फणण निस्नेहे “तृफलेति” फेणतुः पफणतुः फेणिथ पफणिथ। तस्त्वदन्तः। अदन्तानां पृथग्वर्गविधानेनैव ज्ञाने सिद्धे तानुबन्धोऽङ्कादीनां कान्तत्वादिभ्रमनिरासार्थम्। दस्तनादिः। तनुदञ विस्तृतौ। “तन्भ्यः श्नुविति” तनोति। “सेर्लुक् तथासोरिति” अतत अतनिष्ट अतथाः अतनिष्ठाः। “वनत-नाद्यनिमामिति” प्रतत्य। ध् रुधादिकः। रुधिर्धौञि आवृतौ “दिवसुतुदेति” रुणद्धि। नः स्वादिः। षुञ् सन्धा-क्लेदपीडमन्थे “दिवसुतुदेति” सुनोति। पो मुचादिः। मुच लृषपञो मोचे “नुण्रधोमुचामिति” मुञ्चति। भः शमादिः शमुभिर्य्य शमे “यन्योशमादीति” शाम्यति। मोणिचोस्त्र-मोर्दीर्घो वा। घटष्ङम चेष्टे “ञोसमोस्तुर्घश्चेति” अघटि अघाटि घटम् घटम् घाटङ्घाटम्। णिचि ह्रस्वः मोऽनुवर्त्तते णिचि ञौ परे ह्रस्वो ह्रस्ववान्। “घटादिजनीति” घटयति। मिर्वा। णिचि ह्रस्व इत्यनुवर्त्तते। फणमिण गतौ ‘वा शमेति” फणयति फाणयति। दिवाद्यो यः। दिव्यु जिगीषादौ “दिवसुतुदेति दीव्यति। ल् अदादिकः। अद्लीभक्षणे “लुगद्भ्योऽपः” अत्ति। लुः स्वपादिश्च। चकाराददादिश्च

स्वमते स्वपादेः प्रयोजनं नास्ति। दरिद्रतीत्यादौ स्वपादित्वादजादौ सार्वधातुके आद्याच्चरस्य उदात्तस्वरत्वम्भवति आद्युदात्तत्वमिति वोपदेवः। लिह्वादिः। ह्वादेरदाद्यन्तर्गणत्वेन ख्यातत्वाददादित्वसूचकानुबन्धो न कृतः। अथवा लुः स्वपादिश्च लि ह्वादिरित्येकं वाक्यम्। लु लिः इत्युभयानुबन्धौ धातू क्रमात् स्वपादिह्वादौ स्तः काकाक्षिगोलकन्यायेन चकारस्योभयसम्बन्धाददादौ च इत्यर्थः। ह्वादिः पृथग्गण इत्येके अतएव पठन्ति च।

भ्वाद्यदादौ जुहोत्यादिर्दिवादिःस्वादिरेव च। तुदादिश्च रुधादिश्च तनक्र्यादिचुरादय इति"। हुलि होमेऽदने "ह्वादौ रे द्विः" जुहोति। वोवृतादिः। वृत ङुव लृ वर्त्तने "वृद्भ्योनेम्ये इति" तेनैव परस्मैपदे वर्त्स्यति विवृत्सति आत्मनेपदे तु वर्त्तिष्यते अन्यत्र विवृत्सा विवर्त्तिषा। श तुदादिकः तुद ञौश व्यथे "दिवसुतुदेति" तुदति। शिः कुटादिश्च। चकारात्तुदादिश्च। "कुटां णुञ्जो ञ्णितीति" नियमात् कुट शि कौटिल्ये इत्यादीनाम् अकुटीदित्यादौ न गुणः। नूशि स्तवने इत्यादीनाम् अनुवीत् इत्यादौ न वृद्धिः अगुणत्वादुव् च। षक्तदङ्वान्। आख्यातिकस्य ङोऽप्राप्त्यर्थं क्तदिति विशेषणम्। स्वमते तूभयत्र ङ एव। डुञौ ष पच पाके "भीषिचिन्तीति" पचा। चोजक्षादिः। जक्ष क्लुष भक्षहासयोः "द्विरुक्तजक्षेति द्विसंज्ञायाम्। शत्रन्तस्य "त्रिदचोऽद्वेरिति" न नुण् तेन जक्षत्। क्लीवे जस्शसोस्तु 'द्वेः शतुरिति। जक्षति जक्षन्ति। आख्यातिकेऽन्तौ "अन्तोऽद्वे" रिति जक्षति। "अनुस्सिद्वेरिति" अजक्षुः। र वैदिकः। वैदिको वेदेष्वेव प्रयुक्तो न तु भाषायामित्यर्थः। गालिंस्तुतौ जगाति।

धातवो हन्ति भाषार्था अकितो वा चुरादयः।

इत्यनुबन्धेन फलं निरूप्य अर्थेनैव प्रयोजनं प्रथयति धातवः इति। हन्त्यर्था हिंसार्था हन्तेर्हिंसार्थ एव प्रसिद्धत्वात्। भासार्था दीप्त्यर्थाः। घटि क्वपि द्युतावित्यत्र द्युत्यर्थत्वेऽपि क्विकरणमर्थान्तरार्थमिति वोपदेवस्वरसात्। हन्त्यर्था भासार्थाश्च ये धातवः तेऽकितोऽपि गणान्तरपठिता अपि वा चुरादयः स्युः। वाशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् कदाचिदन्येऽपि चुरादयः स्युरित्यर्थः। एवमेव धातुपारायणक्रमदीश्वरौ। यथा हन्लौ गतौ बधे घातयति हन्तीत्यर्थः। शुभ ङलृ दीप्तौ शोभयति शोभते इत्यर्थः। दीप्त्यर्थस्य पाक्षिकचुरादित्वं सर्वैर्नमन्यते अन्येषान्तु चुरादित्वं "इन्द्रियादेरसामर्थ्यं वक्ष्यमाणमदीदिशत्," इति भट्टवार्त्तिकम्। "दृष्टे सूर्य्ये पुनरपि भवान् वाहयेदध्वशेषम्" इति कालिदासः। "कोकिलो विष्णुरूपेण राजकन्यामजीहरत्" इति पञ्चतन्त्रम्। "दशवर्षसहस्राणि रामो राज्यमकारयदिति," व्यासः।

क्रादिः कॄगॄदृङ्धृ प्रच्छो मुह् द्रुह् ष्णुह् नश्ष्णिहः।
मुहादिर्डिद्वलन्तोऽनुदात्तेदल्ङिद् द्युतादिकः॥

अथ स्वरूपेण फलं निरूपयति क्रादिरिति। कॄश विक्षेपे, गॄश निगरणे दृङशादरे, धृशङस्थितौ, प्रच्छौश ज्ञीप्सने इति पञ्च। फलन्तु एभ्यः सन इमि चिकरिषतीत्यादि। स्वमते "स्मिङपूङरन्जश्वित्यादिसूत्रे" एषां ग्रहणात् क्रादेः फलाभावः। मुहादिरिति। मुह्यॣलृञि वैचित्त्ये, लृद्रुह्यॣजिघांसे, ष्णुह्यॣलृ उद्गारे, नश ल्यॣ नाशे, ष्णिह्यॣल्ञि प्रीतौ। फलन्तु "मुहां घङ् वेति," मुक् मोग्धा। "होढो भाविति" मुट् मोढा इत्यादि। द्रुहस्तु घङोऽप्राप्तिपक्षे होढोभावित्यनेन ढ एव न तु "दादेर्घ"

इत्यनेन घः अन्यथा दादेर्घ इत्यनेनैवेष्टसिद्धौ मुहादावस्य पाठो व्यर्थः स्यात्। ङिद्धलन्तोऽनुदात्तेत् ङानुबन्धो हलन्तो हसन्तो यो धातुः सोऽनुदात्तेत् अनुदात्तस्वरानुबन्धः परिभाषित इत्यर्थः। तेषां वेदेष्वेवोच्चारणभेदोऽस्तीति फलम्। आत्मनेपदञ्चेति केचित्। लृङिद्द्युतादिकः इत्युभयानुबन्धो धातुर्द्युतादिः स्यात्। द्युत् लृङ द्युत्यां "शासु लिद्द्युदिति" परस्मैपदे अद्युतत्। लिदित्यनेनैवेष्टसिद्धौ द्युतादिपाठः प्राचामनुरोधात्।

श्विश्रिडीशीयुरुनुस्नु, क्षुक्ष्णु, वृङ्वृञ्विवर्जिताः।
एकस्वरा आदिवर्णा इदन्ता धातवोऽनिटः॥

इति परिभाषा।

ट्वायोश्वीर्गतिवृद्ध्योः, श्रिञ सेवने, ओ डीङ य गतौ डीङ च नभोगतौ, शीङ लञि स्वप्ने, युल मिश्रणे, रुल ध्वनौ, रुङ वधे गत्यां, ष्णु ल प्रस्नुत्यां, क्ष्णु ल तेजने, टुक्षुल क्षुते, णु ल स्तुतौ, वृङग सम्भक्तौ, वृनगञ वृतौ। वृ इत्यनेनैवेष्टसिद्धौ उभयग्रहणं स्वरूपस्य कस्यचिदप्राप्त्यर्थम् तेन युङगबन्धे इत्यस्मादिम् न स्यात्। श्व्यादिवर्जिता एकस्वरा ये आकारान्ता इवर्णान्ता उकारान्ता ऋकारान्ताश्च धातवः तेभ्यः सामान्यविधानादिम् न स्यात्। यथा नेमिकाजाद्युद्वत इति। पाता जेता क्रेता श्रोता कर्त्ता। विशेषविधानात्तु स्यादेव यथा यमरमनमेति अपासिष्टाम्। सुस्तुधोः सेरिम्पे इति असावीत् अस्तावीत् अधावीत्। स्यस्यड्वन इति करिष्यति। श्व्यादेस्तु श्वयितेत्यादि। इति परिभाषेति वक्ष्यमाणग्रन्थस्य सङ्क्षेपनिर्वाहार्थं सङ्केतविशेषः परिभाषा इत्यर्थः।

अथ धातवो निर्द्दिश्यन्ते । तत्रादावदन्ताः तेषु च ञप तञ् वर्जेषु ककारोऽनुबन्धः सर्व्वेषु तकारः । ननु हसाल्लोप इत्यनेनाल्लोपस्य नित्यत्वाददन्तत्वं व्यर्थमिति चेन्न यतः

अग्लोपित्वं स्थानिवत्त्वञ्चादन्तत्वप्रयोजनम् ।
यत्र त्वेते न विद्येते तत्राग्लोपविकल्पनम् ।
तद्बलादन्त्यदीर्घश्च पुक् चेत्यङ्कापयत्यत इति ॥

यथा अग्लोपित्वेन अजगवेषदित्यादौ न ह्रस्वसन्वद्भावौ । लोपोऽप्यादेश उच्यते इति न्यायात् स्थानिवत्त्वेन कुणयती त्यादौ न गुणः गणयतीत्यादौ न वृद्धिः । यत्र तु एते न विद्येते अग्लोपित्वस्थानिवत्त्वयोः प्रयोजनं न सम्भवति तत्र धातौ तद्बलाददन्तत्वस्वीकारबलात् अग्लोपविकल्पनम् अकारस्य स्थितिपक्षे दीर्घः पुक् च आदन्तात् पन् च स्यादतोऽङ्का-पयतीति सिद्धमिति केचित् । स्वमते तु अग्लोपित्वस्थानि-वत्त्वयोः कार्य्यं येषु न स्यात् ते धातवो हसन्ता एव मन्तव्याः तेन अङ्कापयतीत्यादिप्रयोगाः स्वमतविरुद्धा इति बोद्धव्यम् । न च स्वमतविरुद्धानामिहोपन्यासोऽपि विरुद्ध इति वाच्यम् अष्टानां मतान्यालोक्य कर्त्तव्ये परमतोपन्या-सेऽपि दोषाभावात् अन्यथा कैश्चिदमन्यमानस्य क्नञ् कृताविति भौवादिकस्य पाठो विरुद्धः स्यात् । किञ्च यदि तत्तन्मतैकवाक्यता क्रियते तदाग्लोपविकल्पोऽन्त्यदीर्घश्च मनी-षादित्वात् साध्यः । यथा अङ्कधोर्ञिः हसाल्लोप इति अल्लोपः टौविभक्तेर्दिः जिश्चेत्यङ्—

"नकारजावनुस्वारपञ्चमौ झलिधातुषु ।
सकारजः शकारश्च षाट्टवर्गस्तवर्गजः" ॥

इति वचनात् ङस्य नप्रकृतित्वे स्यादौ नवद्र इति ङकारं हित्वा कि इत्यस्य द्वित्वे कस्य चत्वे निमित्ताभावे

नैमित्तिकस्याप्यभावः इति ङस्य नत्वे नस्यानुस्वारे तस्य च ञत्वे आञ्चिकदिति। केचित्तु अङ्क इति ङप्रकृतिं मन्वानाः अङ्कि इत्यस्य ङ्केर्द्वित्वे आङ्किकदित्याहुः। अत्र ह्रस्वसन्वद्भावयोरसम्भवः। अग्लोपित्वस्य गुणवृद्धेरसम्भवात् न स्थानिवत्त्वमिति। केचित्तु द्वित्वेऽपि अकारलोपस्य स्थानिवत्त्वं मन्वानाः क इत्यस्य द्वित्वे अग्लोपित्वान्न सन्वत् कार्य्यम् इत्यत आञ्चकदित्युदाहरन्ति।

अकारान्तवर्गः।

अङ्काङ्क त्क पदे लक्ष्मण्यंशांस त्क विभाजने।
अर्थ त्कङ् याचनेऽन्ध त्क दृक्क्षयेऽघ त्क तत्कृतौ॥
अवधीर त्क वज्ञायामान्दोल त्क तु दोलने।
ऊन त्क परिहाणे स्यादोज त्क बलतेजसोः॥
कथ त्क वाक्यप्रबन्धे कल त्क गतिसङ्ख्ययोः।
स्यात्कर्त्त कत्र कर्त्त त्क शैथिल्ये कर्ण तक् भिदि॥
काल त्क कालोपदेशे कुण त्काभाषमन्त्रयोः।
स्यात् कुमार कुमाल त्क केलौ केत त्क मन्त्रणे॥
निश्रावणेऽथ कूण त्क सङ्कोचेऽथ कुह त्काङ।
विस्मायनेऽथ कूट त्क दाहे मन्त्रे क्षप त्क तु॥
दौर्बल्ये च्चप तक्म स्यात् क्षेपे खच त्क बन्धने।
खोट खोड़ त्क क्षेपे खेट खेड़ त्क भक्षणे॥
गद त्काभ्रध्वनौ गर्व त्कङ् दर्पेऽथ गृह त्काङ।
ग्रहे गण त्क सङ्ख्याने गवेष तक मार्गणे॥
गोम त्क लेपने गात्र त्कङ् शैथिल्ये गुण त्कतु।
मन्त्रे गह त्क गहने चित्र त्क चणिकेक्षणे॥

लेख्येऽद्भुते चह तृक स्यात् शाठ्ये छद तृक संवृतौ ।
छिद्र तृक भेदे छेद तृक छेदे तीर तृक कर्म्मणाम् ॥
समाप्तावथ तूण तृक सङ्कोचे तुत्थ तक् स्तृतौ ।
दुःख तृक तत्कृतौ दण्ड तृक तत्पाते ध्वन तृक तु ॥
शब्दे निवास तृक स्तृत्यां प्रेङ्खोल तक चापले ।
पट तृक वेष्टने पर्ण तृक हारित्ये पद तृकङ ॥
गतौ पश पष तृकानुपसर्गाद्बन्धबाधयोः ।
स्पर्शगत्योः पत तृकैश्वर्यगत्योः पार त्क तीरवत् ॥
पल्यूल पल्युल त्क स्यात् लूनिपूत्योः पुट त्क तु ।
संसर्गे पक्ष त्क परिग्रहे भाम त्क कोपने ॥
भाज तृक तु पृथक्कृत्यां मृग तृकाङ तु मार्गणे ।
मह तृक पूजे मूत्र तृक प्रस्रावे मन तक् धृतौ ॥
मृष तृक मृष तञ् चान्तौ मिश्र तृक् यूत्यां रह तृक तु ।
त्यागे रस तृक त्वास्वादे स्नेहे रूप तृक तत्कृतौ ॥
रच तृक कृत्यां रूक्ष तृक पारुष्ये रंह तक् गतौ ।
रूष तृक स्याद्विस्फुरणे लज लञ्ज तृक भासने ॥
लड लाड तक चेपे लल तृकेप्से वर तृक च ।
वर्ण तृक स्तुतिविस्तारशुक्लाद्युक्तिदीपने ॥
वम तृक वासे वास तृकोपसेवायां व्यय तृक तु ।
गतौ विच्छ तृक च त्यागे वात तृक गतिसेवयोः ॥
सुखे वेल तृक कालार्थे वृच तृक दृष्टि वरट तक् ।
भागे वट तृक वेष्टे च वल्यूल वल्युल तृक तु ॥
पल्यूलार्थेऽथ वीज तृक व्यजने वीर तङ तु ।
शौर्य्ये व्रण तृकाङ्गचूर्णे श्रथ शार स्लथ तृक तु ॥
दौर्बल्ये श्याम तक् रूक्षे शूर तृकाङ् विक्रमे शठ ।
शंठ त्क दुर्वाचि शील्तकाभ्यासेऽतिशायने ॥

षम ष्टम तृक वैक्लव्ये सान्त्व साम तृक सान्त्वने ॥
संग्राम ङ्ञतक् युद्धे स्पृह तृकेप्से साट तृक तु।
प्रकाशने सभाज तृक सेवने प्रीतिदर्शने ॥
स्थूल तृकङ् बृंहणे सूत्र तृक ग्रन्थे सत्र तङ्क तु।
सम्बन्धे सन्ततौ सूच तृक पैशुन्ये स्वर तृक तु ॥
आक्षेपे स्तेन तक् चौर्ये स्तोम तृक श्लाघने स्तन तृ।
कात्रशब्दे सार तक् दौर्बल्ये सुख तृक तत्कृतौ ॥
स्फुट तृक स्याद्विसरणे स्कन्ध तृक तु समाहृतौ।
स्वन स्यम तकध्याने हिन्दोल तक दोलने ॥
इत्यकारान्तधातूनां सद्वाविंशच्छतं मतम्।

आकारान्तवर्गः।

ख्या ल् ख्यातौ कथने गालिं स्तुतौ जन्मनि गा ङ्गतौ।
घ्रा गन्धग्रहणे ज्या गि जरायां ज्ञा ग बोधने ॥
ज्ञा क्ष मारण आलोके निशाने तोषणे स्तुतौ।
त्रा क् प्रेरणे दा ल लूनौ दा तु दाने डु दा ञ्लि च ॥
दरिद्रा च लु दुर्गत्यां द्रा ल स्वप्ने पलायने।
डु धा ञ्लि धारणे पुष्टौ दाने ध्मान्मियुतौ ध्वनौ ॥
प्सा ल भक्षे प्रा ल पूर्तौ पा पाने पा ल रक्षणे।
भा ल्ष दीप्तौ मा ङ्लि शब्दे मा ल्च मानेऽथ मा ङ्य च ॥
म्नाभ्यासे या ल्गतौ रा ल दाने ला ल् च ग्रहेऽथ वा क्।
सुखाप्तिगतिसेवासु स्याद्वा ल् गमनहिंसयोः ॥
श्रा ल् खेदे श्रा ल्म पाके ञि ष्ठा स्थाने ष्णा ल शोधने।
ओ हाक्लि त्याग ओ हाङ्लि गतावान्तास्त्रिरष्टधा ॥

इकारान्तवर्गः।

इ इ ल् गतावधी ल् स्मृत्यामधीङ्ध्ययने किं लि।
ज्ञाने चि नृग ष हिंसायां चि चयैश्वर्ययोः चि ग ॥
वासगत्योश्चिरिन् हिंसे चिन् चिञ् चित्यान्तु चिक्कि च।
जिरिन् हिंसे ज्यभिभवे जि जये चाथ धि ग् धृतौ ॥
पि ग् गतौ डुमि ञन् क्षेपे रिग् गतौ श्रि ञ सेवने।
शि नञ् निशाने ट्वायोश्वीर्गतिवृद्ध्योः षि ङ स्मिते ॥
षि नृगञ् बन्धे स्मि कङ नादरे हिन् वर्द्धने गतौ।
एकोनविंशतिरमी इकारान्तास्तु धातवः ॥

ईकारान्तवर्गः।

ई ल कान्ति-गति-व्याप्ति-क्षेप-प्रजन-खादने।
ई ङ्य गत्यां क्षी ञ हिंसे डु क्री ञग् द्रव्यपर्य्यये ॥
ज्री गि कि ज्यान श्रो डी ङ्य गतौ डी ङ्च नभोगतौ।
णी ञ प्रापण श्रो दी ङ्य क्षये दीधी ङ् च् लु देवने ॥
दीप्तावोधी ङ्य श्राराधे नादरे प्रीञ तर्पणे।
प्री कुच प्री गञ कान्तौ च प्री ङ्य प्रीतौ तु पी ङ्य तु ॥
पाने ञि भी लि भीत्यां भ्री ग गि भृत्याञ्च मी ङ्य श्रो।
मी ञ ग् बधे मी कि गत्यां मत्यां री गि रवे गतौ ॥
श्रो री ङ्य चरणे ली कि द्रावणे ली ङ्य श्रो श्लिषि।
ली ल्पी गिं च ल्वी ग्गि गत्यां वेवी च्लुङ् वी ल ईलवत् ॥
व्री ग्गि हृत्यां व्रीङ् य श्रो च व्ली मि गत्याञ्च शी ङ्जि।
स्वप्ने श्री ञ ग् पचि ह्री लि लज्जेऽमी पञ्चविंशतिः ॥

उकारान्तवर्गः।

उ ङ शब्दे ऊर्णु लञाच्छादने टु क्षु ल क्षुते।
कु ङ् शब्दे कु ल्च् कुशि ङार्त्तस्वरे क्ष्णु ल तेजने॥
खुङ् ध्वनौ गुशि ञो विष्ठोत्सर्गे गु घु ङु ङ ध्वनौ।
च्यु क् हासे सहने च्यु छ्यु ज्यु जु ङ् गत्यां जु रंहसि॥
णुल् स्तुतौ तु ल् वृत्तिहिंसापूर्त्तिषु द्रु स्तुतौ गतौ।
द्रु ञ्ञ दु ट्वोऽनुतापे दु गतौ द्यु लभिसर्पणे॥
धु ञ्न कम्पे ञि ध्रु शि भ्रु स्थैर्य्ये प्रु प्लु ङ् च सर्पणे।
यु ल् मिश्रणेऽमिश्रणे युञ् ग बन्धे युङ्क निन्दने॥
रु ल् ध्वनौ रु ङ् बधे गत्यां श्रु गतौ श्रु न् गतौ श्रुतौ।
षु ञ्न सन्धाक्लेदपीडामन्ये षु ञ गतौ षु च॥
षु ल्चैश्वर्य्यप्रसवयोः ष्णु ल् प्रस्नुत्यां ष्टु ञ ल् स्तुतौ।
स्तु प्वर्थे सु ञ् गतौ स्कु ग्न ञु दृतौ स्तु द्रुवत् हु लि॥
होमेऽदने ह्नु ङ्लु चौर्य्ये त्रयस्त्रिंशदुदन्तकाः।

ऊकारान्तवर्गः।

कू शि ङार्त्तस्वरे क्नू ञ्ग शब्दे गू ञो शि विट्सृजौ।
णू शि स्तवन ञो दू ङ्य खेदे दू न् गञ् बधे गतौ॥
धू शिक् कम्पे धून्गि धूञच् पूङ् शोधे पू ङ्य पूञ् गि च।
ब्रू ल ञुक्तौ भू कङ् भू ञ प्राप्तौ भू क् शुद्धिचिन्तयोः॥
मिश्रणे भू तु सत्तायां मू ङ बन्धे लू गिञ् छिदि।
षू ङ्ल षू योङ सूतौ षू श् क्षेपे ऊतस्त्रयोदश॥

ऋकारान्तवर्गः ।

ऋ नं हिंसे ऋ लिं गत्यामृ प्रापे च कृ ञन् वधे ।
कृ ञ् कृतौ कृ ञ्द डु च गृ घृ सेके घृ लिं भासि च ॥
घृ क् सेके छादने जृ न्यक्कारे जागृ च्लु जागरे ।
दृ ङ् शादरे दृ स्थगने ध्वृ कौटिल्ये धृ श ङ् स्थितौ ॥
धृ ञ धृत्यां धृ क्च धृ ङवध्वंसे पृ लि पालने ।
पृ क्च पूर्त्तौ पृ न प्रीतौ पृ शङ् व्यायामके भृ लि ॥
टुडु भृ ञ् भृतिपुष्ट्योर्मृ शङ् मृतौ वृ ग्न वृ ञ् वृतौ ।
वृ क् चाथ वृ ङ्क सम्भक्तौ स्वृ ऊ शब्दोपतापयोः ॥
स्तृ नञ् स्तृतौ सृ क्च सृ लिं सृ गतौ स्मृ स्मृतौ स्मृ म ।
औत्क्ये स्तृ स्पृ न् प्रीतिरक्षाप्राणने ह्वृ ध्वृवत् हृ लि र् ॥
प्रसह्यकृत्यां हृ ञ् हृत्यामृदन्तास्त्वेकविंशतिः ।

ॠदन्तवर्गः ।

ॠ गि गत्यां कॄ ञ्गि हिंसे कॄ श विक्षेपेऽथ कॄ कङ ।
विज्ञाने गॄ ङ्क विज्ञापे च गॄ श निगरणेऽथ गॄ ॥
गि शब्दे जॄ गि कि ज्याने जॄ ड्रषंस्य च भॄ ष्य च ।
तॄ तरेऽभिभवे ष्ठु त्यां दॄ गि दॄ म् भिये दॄ य गि ॥
विदारे नॄ गि नॄ म् नीतौ ञि पॄ गि लि तु पालने ।
पॄ क्च पूर्त्तौ बॄ गि वृत्यां भृत्यां भॄ गि भृतौ भृजि ॥
भर्त्से मॄ गि वधे वॄ गिञ् वृत्यां शॄ स्तॄ गि हिंसने ।
स्तॄ ञगि च्छादने प्रोक्ता ॠकारान्तास्तु षोड़श ॥

एकारान्तवर्गः ।

दे ङ् पालनेऽथ धे ट् पाने मे ङ् प्रतिदानए ञ वे ।
स्यूतौ व्ये ञै हृतौ ह्वे ञै स्पर्द्धे शब्दे षड़ेपराः ॥

ऐकारान्तवर्गः।

कै शब्दे दै चये खै तु स्थैर्ये खननहिंसयोः।
गै गाने ग्लै क्लमेऽथो जै चये त्रै ङ् पालनेऽथ दैप्॥
शोधने दै न्यक्करणे द्रै स्वप्ने ध्यै तु चिन्तने।
ध्रै तृप्तौ प्यै ङ वृद्धौ पै शोषे म्लै कान्तिसंक्षये॥
रै शब्दे श्रो वै शोषे श्रै खेदे श्रै म् पचने मतः।
ष्ट्यै ङ् गतौ षै चयेऽथ स्नै वेष्टे स्त्यै संहतौ ध्वनौ॥
स्त्यै च स्रै पचि सै चित्यामैदन्ताः पञ्चविंशतिः।

ओकारान्तवर्गः।

क्नो य् लूनौ ज्योङ् नियमव्रतादेशोपनीतिषु।
दो य च्छेदे शो य् निशाने षो य् नाशे पञ्च ओपराः।
इत्यजन्ताः।

कान्तवर्गः।

अकि क् लक्ष्मण्यकि ङ् गत्यां चाक् म वक्रगतेऽर्क क।
तापस्तुत्योः कक्क हासे कक् ङिच्छागर्वचापले॥
ककि ङ व्रजने कुक् ङ त्वादाने किष्क कङ् बधे।
चक्क ञ ञ प्रतीघाततृप्त्योः चीक कि मर्षने॥
चक्क चिक्क चुक्क कर्त्तौ टकि क् बन्धेऽथ टीक टिक्।
ढौक चौक तिकृ ङ् गत्यां तिक् नास्कन्दे बधे तकि॥
दीप्त्यां तक् सहने हासे तर्क क् दीप्तौ त्वकि ङ् गतौ।
द्रेक ध्रेकृङ् स्वनोत्साहे धक्क नक्क क नाशने॥

निष्क क् ङ माने फक्कासद्व्यवहारे शनैर्गतौ ।
बुक्क कि श्वादिशब्देऽथ मस्क मक्क ङ् गतौ मकि ङ् ॥
भूषे रेकृङ शङ्कायां रक् लक क् स्वाद आपने ।
लोकृ क् दीप्तौ लोकृ ङीक्षे वस्क वक्क ङ् गतौ वकि ङ ॥
कौटिल्येऽपि च व्रक् ङ त्वादाने वल्क क भाषणे ।
शक ञ्य शक् निरू शक्तौ शकि ङ त्रासशङ्कयोः ॥
शृक् स्रक् श्वकि ङ शुक् सर्पे शीक्ष ङ् सेके च शीक कि ।
आमर्षे च श्लोक्ष ङ सङ्घाते शुल्क क् च सर्जने ॥
वर्ज्जने श्वल्क क् च भाषे षेक्ष ष्वक्क ङ सर्पणे ।
ष्टक् स्तक म प्रतीघाते सीक क्याम्टशि सीक्ष ङ ॥
सेके स्रकि स्वस्क ङ च गत्यां स्रेक् सेक्ष ङित्यपि ।
हिक्क ञ् कूजेऽथ हिक्क क् ङ हिंसे कान्तोनषष्टिका ॥

खान्तवर्गः ।

इखिखीख्युख्युख गतावोखृ शोषालमर्थयोः ।
कख् मे कक्ख खक्ख हासे णख् गतौ द्राख ध्राखृ तु ॥
ओखार्थे नख् मख मखि रखि रख् रिखि सर्पणे ।
राख् लाखृ ओखृवल्लिख् श लेखने लिखि लख् लखि ।
वखि वख् स्तपि शाख् श्लाखृ व्याप्तौ खान्तैकविंशतिः ॥

गान्तवर्गः ।

अग्म वक्रगतेऽगी गि गत्यां कग् मे क्रियासु तु ।
जुगि त्यागे त्वगि गते त्वगि कम्पे गते तगि ॥
स्खलने च तिग् न हिंसास्कन्दयोर्म्नगि सर्पणे ।
मार्ग क् संस्कारे च मार्गः अन्वेषे युगि वर्ज्जने ॥

रग् मे शङ्के रग क् रक्षत् रग् रिग् लिगि गतौ लिगि क् ।
चित्रे लगि गतौ खञ्जे लग् मे सङ्गे लग क् रक्षे ॥
वगि खञ्जे वुगि त्यागे वल्ग श्रगि स्लगि व्रजे ।
षग ष्टग सग स्थग् मे संवृतौ स्लगि सर्पणे ॥
ह्रग ह्लग् मे संवरणे गान्ताः स्युः सप्तविंशतिः ।

घान्तवर्गः ।

अर्घ मूल्ये ऽघि ङ गतौ निन्दारम्भजवेष्वथ ।
स्यादग्घ घग्घ हसने चघ तिघ् दघ्न घातने ॥
दघि त्यागे ऽवने द्राघृ ङ श्रमायामशक्तिषु ।
ङ श्राघृ शक्तौ मघि ङ कैतवाश्चर्ययोर्मघि ॥
भूषे रघि क् भासि रघि ङ् गमने राघ लाघृ ङ ।
शक्तौ लघि ङ्भुग्गत्योर्लघि शोषे लघिक् त्विषि ॥
वघि ङ्ङ्घ्यर्थके शिघ्याघ्राणे श्लाघृ ङ कत्थने ।
ष्टिघ्न ङास्कन्दि षघ् सघ्न हिंसे घान्तास्तु विंशतिः ॥

चान्तवर्गः ।

अर्च क् पूजे अर्च चाचि चाचि अच् ञु गतेऽञ्चु च ।
श्लिष्टोक्तौ चाञ्च क व्यक्तौ वुचि यं समवायने ॥
ऋच् श नुत्यां कुच क्रोधपर्ककौटिल्यलेखने ।
कुच् तारशब्दे कुच शि सङ्कोचे कच् रवे कचि ॥
कच् ङ बन्धत्विषोः क्रुञ्च गत्यां कुञ्च च वक्रणे ।
तीच्छ्ये खच ग् भूतिपूत्योरुत्पत्तौ ग्लुञ्चु दुर्गतौ ॥
ग्रुच ग्लुचिरु चौर्य्ये च चञ्चितौ चर्च केङ्समः ।
चर्च जर्च झर्च शुक्तौ भर्त्से तन्चु च सङ्कुचि ॥

तन्च् त्वञ्चि तौ त्वच् श वृत्यां पिञ्च क् छेदे ङु औष्ण्य च ।
पाके पचौ ङ पञ्चिङ व्यक्तीकारे पचि क् ततौ ॥
पृच् कि संयमने पृच् धौ च सम्पर्के पृची ल् ङ च ।
मचि ङुच्छायधृत्यर्चाभाः सु मच् ङ च कल्कने ॥
दम्भे शाठ्ये मुच् मुचि ङ् च मुच् क मोचे मुच् ल्टश्पचौ ।
मोचे म्रुच् म्लुचु इर्गत्यां म्रुञ्च म्लुञ्च मञ्च् मुञ्च च ॥
टु डु याचृञ् याचने रिच् कि सम्पर्कवियोगयोः ।
रिचि ञं धौ विरेके रुच् ङ्लृ प्रीतिप्रकाशयोः ।
लोचृ क् भासि लोचृ ङौचे लुञ्चापनयने वचौ ।
शाचि वच् कच सन्देशे वञ्चौ वाचि विचि लिंधौ ञ् ॥
पृथक्त्वे व्यच शि व्याजे सम्बन्धे कङ् वञ्च वञ्चने ।
वञ्चु गत्यां वर्च ङ् दीप्तौ व्रश्चू श्छेदे वृचो ध् वृतौ ॥
खच खचि शचि क्लृत्यां शच ङ् वाचि शुचिर्यं ञौ ।
शौचे विशरणे क्लेदे शुच् शोके षच् ङ सेचने ॥
षच् सम्बन्धे षञ्च गतौ षिच् प शौञ् चरणे ष्टुच ।
ङ प्रसादे चकारान्ताः पञ्चाशत्समुदीरिताः ॥

छान्तवर्गः ।

आच्छायामेऽथोच्छि शुच्छे उच्छी श् बन्धसमापने ।
वर्जनेऽतिक्रमेऽथर्च्छ श् मूर्च्छौ गमनमोहयोः ॥
उच्छ भर्च्छ श भर्त्सोक्त्योः प्रच्छौ श् ज्ञीप्सेऽथ पिच्छ श ।
मिच्छ श् बाधे म्लेछ् कि देश्योक्तौ मुर्च्छा मोहउच्छ्रये ॥
युछ् प्रमादे लाछि लच्छ लक्षणे विच्छ क त्विषि ।
विच्छ श् गतौ वाछि कामे खुर्च्छ स्फुर्च्छा तु विस्तृतौ ॥
हु र्च्छा कौटिल्यके क्रौच्छ लज्जे छान्तोनविंशतिः ।

जान्तवर्गः।

अज क्षेपे गतेऽजि कृ तु भाष्यर्ज त्वर्जनेऽर्ज्ज क।
संस्कारेऽञ्जू ध ञ्जि व्यक्तिमतिम्रक्षण ईजि तु॥
ईज् ङ कुत्से गतावुञ्ज शार्जवेऽयोर्ज कृ जीवने।
क्लेऽथार्ज क्रतिस्थैर्य्योर्जनार्जन ऋजिङ् भृजि॥
एजृङ् दीप्तावेजृ कम्पे ओलज्युत्क्षेपणे कजिक्।
तक्रे कजि कज ष् मङ् दागत्योः क्षीज् कूज क्षिक्रने॥
कर्ज पीडे कुज खुजु स्तेये खर्ज व्यथार्मृजोः।
खज् मन्थे खजि पाङ्गुल्ये गज् मदे गजि च स्वने॥
गज गर्ज क् च गर्जोर्जाशब्दे गृजि गृज ध्वनौ।
गुज श्यस्मिन् गुजि गुज कूजने जजि जज् युधि॥
जर्ज श् वाग्भर्त्संयोर्णिज् लि दर्शौ पेषे णिजि लृङ च।
शुद्धौ तुजि क् भाषद्यार्थे तुजि प्राणे बले तुज॥
हिंसेङ् तर्ज् क् तर्ज भर्त्से त्यजौ हानौ तिज क् शिते।
तिज ङ् क्षान्तौ च तञ्जु ध सङ्कोचे ध्रजि ध्रज् ध्रजि॥
ध्रञ् ध्वजि ध्वज् ध्रिज गतावो नज् डौ क्रिये पूज क।
पूजे पिजि क् भाषद्यार्थे पिजि ल ङ् वर्णपूजयोः॥
स्यात् पृजि लृ ङ च सम्पर्के भज ञौ भागसेवयोः।
भज क् पाके भजि क् भासि भ्रेजृ ङ् च भ्राज षृङ टु च॥
भुजो शौ वक्रणे भुज् धौ त्राणे भक्षे भृजी ङ तु।
भर्जने भ्रस्जो ञ श् पाके भन्जो धौ मोटने मुजि॥
मुञ् मन्ज् मार्जक् मृजाध्वन्यो मृज्लूष् शुद्धौ मृजूष् कि तु।
भूषे च मस्जो श ट्वौ स्यात् स्नाने युज कि संयमे॥
युजिर्धौ ञ् त्र युतौ युज् यौ ङ समाधौ युज क् ङ तु।
निन्दे यजै ञौ देवार्च्चादानसङ्गतौ रुज क्॥

हिंसे रुजो ग्रौ भङ्गे रिज् ङ्ज्यर्थे रन्ज्य रन्ज मौ ञ् ।
रागे रेजृङ राजृ ञ् ण दीप्तौ लाज् लाजि भर्त्सने ॥
भर्गेऽथ लस्जी ओ लज् ङ व्रीडे लज् लजि भर्त्सने ।
लज् कान्तर्द्वौ लज लुजि क् भाषद्दार्थे विजिर्लि जौ ॥
वेके विजी धो विज् ङी ग्रो भीकम्पेल्वज्ङि वज्ङलौ ।
त्यागे वृजी कि च वृजो ध् वृतौ च व्रज् गतौ व्रज क् ॥
संस्कृतौ च विरेफौ तौ शिजि ल् कि ङ् ङ स्फुटध्वनौ ।
षन्जी भि सङ्गे ष्वन्जी भि ङालिङ्गे षस्ज सर्पणे ॥
षर्ज सर्जऽर्जने सृज् यौ ङ् विसर्गेऽथ सृजौ ग्र च ।
ट्वो स्फुर्जा वज्रनिर्घोषे जकारान्ता द्विसप्ततिः ॥

झान्तवर्गः ।

उज्झ ग् त्यागे जर्झ झर्झ ग् भर्त्सोक्तोर्झान्तिमाख्यः ।

टान्तवर्गः ।

अट्ट क् तौच्छ्येऽनादरे ऽट्टात्टाट्टाङ् ङतिक्रमे बधे ।
अट इट् कट् कटि कटी गत्यामे कट् वृतौ वृषि ॥
कीट् क् बन्धवर्णयोः कूट् क ङ् ङप्रसादाप्रदोः कुटि ।
वैकल्ये कुट् ग्रि कौटिल्ये कुट् कुट्ट क् ङ प्रतापने ॥
कुट्ट क् कुत्साच्छिदोः किट् कटवत् खिट् च भयभीषयोः ।
खट्ट क् वृतौ खोट्ट गत्यावाते खट् काङ्क्षि गोष्ट ङ ॥
सङ्घाते घट् क हिंसे च घटि क्यपि द्युतौ घट ष् ।
ङ म चेष्टे घुट् ङ् ल्ट परीवर्त्ते घुट् ग्रि प्रतीहतौ ॥
चट्ट क् चाले घट्ट ङ च चिट प्रेषे चट क् बधे ।
छट् च भेदे चेष्ट ङीहे चुट्ट क चुट् चुटि तुच्छने ॥

त्रुटिक् छेदे चुट कुटक् शि च जट् झट संहतौ।
णट् नृत्यहिंसयोर्णट् म नृतौ तट् काहतौ तट॥
उच्छ्राये तुट् शि कलहे त्रुट् क ङ् त्रुट् य शि च्छिदि।
नट णट्वत् नटक् भ्रंशे पटक् च त्विषि पट् गतौ॥
पुट् शि श्लेषे पुटक् चूर्णे भासि पिट् संहतौ ध्वनौ।
पुट्ट क् तीच्छ्ये वुट् कि हिंसे भट् भृतौ भट् म भाषणे॥
म्लेट् म्रेट मेटृ उन्मादे मुटि मर्दे कि मुट् त्रुदि।
मुट् शि त्वाक्षेपे च यौटृ सम्बन्धे रौटृनादरे॥
रेटृ ञ् याचे रट् च वाचि रुटि स्तेये रुट क् रुषि।
द्युतौ रुट् लुट लुड् दीप्ति-प्रतिहत्योर्लुटि ऋतौ॥
लुट् क भासे लुञ्ट लुट् य लुट् विलोटविलोडयोः।
लुण्ट क्ववज्ञाचौर्ये लट् वाल्योक्त्योर्ङ् लोष्ट संहतौ॥
लोट्टृ न्मादे वेष्ट ङ वट् वेष्टे वटि कि वण्टने।
वट् मोक्तौ वुटि क चित्यां विटाक्रोशे स्वने ऋट शौट्॥
गर्वे शट ङ्क श्लाघे शट् सादे शौर्सौ गतौ रुजि।
शिट् षिटानादरे षुट्टक् तीच्छ्ये च षट अंशके॥
षट्ट क् निकेतने हिंसे बले दाने स्फुटक् भिदि।
स्फुटिर्विशरणे स्फुट् शि विकासे स्फुट् ङ च स्फटिक्॥
नर्म्मण्याङः स्फट क् हिंसे स्फिट क् वृत्याञ्च स्फुट्ट क।
चानादरे स्मिट् क च स्निट् क च स्नेहे स्फटि स्फुट॥
शौर्सौ हट् त्विषि हेट् बाधे टान्ता इत्येकसप्ततिः।

ठान्तवर्गः।

अठि ङ् इठ गतेऽथो ठोपघाते ङेठ बाधने।
कुठि खोटनवैकल्यालस्ये कठ् तङ्गने कठि॥

कि आध्याने कठि ङ च गुठिक् वेष्टे पिठ क्लिशि।
वधे पठ् वाचि वठ् स्थौल्ये मठ् वासमर्दयोर्मठि ॥
ङ त्वाध्याने मुठि ङ तु पलाये रठ भाषणे।
रुठोपघाते रुठ ल्ट ङ् प्रतीघातेऽथ रुठ् लुठि ॥
गत्यालस्यस्तेयखोटे लृ लुठ ङ् लुठ रादिवत्।
लुठ् शि लोटे लुठक् चौर्य्ये वठि ङ्ङेकचरे वठ ॥
स्थौल्ये शठ क ङ श्लाघे शठ् वधक्लेशकैतवे।
शठ् कालस्ये श्वठ् श्वठि क् च गत्यसंस्कृतसंस्कृते ॥
शुठि शुठ् खोटने शुठ् कालस्ये शुठि कि शोषणे।
सठ खठ् क श्वठार्थे हठ् कीलबन्धे बलात्कृतौ।
प्लुतौ हेठ श् खचे हेठृ ञ् वाधे ठान्तास्त्रिविंशतिः ॥

डान्तवर्गः।

अट्ड चड्डाभियोगेऽड्डन् व्यापेऽडुद्यम ईड् ल ङ।
स्तुतावीडक् चीलडि क्युत्क्षेपे कड् भक्षणे कडि ॥
ञङ् च दर्पे कडि क् भेदे रक्षणे ल्ट क्ष्विडा ङ ञि।
स्नेहे मोक्षे क्रीडृ खेले कुड् शि बाल्येऽदने कुडि ङ् ॥
दाहेऽथ कुडि वैकल्ये कुडि क् रक्षेऽथ कूड् शि तु।
धान्ये भक्षे कड्ड कट्ड कार्कश्ये खोडृ खोटने ॥
खुडि ङ् खञ्जे खुड खुडि खड क् भेदे खडि ड् मथि।
गडि गण्डे गड् म सेके गुडि क् वेष्टेऽथ गुड् शि च ॥
रक्षे शि घुड् च व्याघाते चुडि तीक्ष्ण्ये चुडि क् छिदि।
चुड्ड चुट्ड कृतौ हावे चडि क् रोषे चडि ङ्ङपि ॥
जुड् श गतौ जुड् शि बन्धे जुड क् नोदे तड क् त्विषि।
तडिङ्ङभ्याहतौ तोड्डनादरे तुड्ड तूडृ च ॥

तुडृ तुडि ङ् वधे तुड् श्रि भेदे थुड श्रि संवृतौ।
द्रुड् द्रुड् श्रि मज्जने द्राड धाडृ ङ् शीर्णौ श्रि नुड् वधे॥
नडक् भ्रंशे पडिङ् गत्यां पङ् पिडिक् संहतौ पिडिङ्।
तत्र पीडृक् बाध गाहे पुडि मर्द्दे पृड श् मुदि॥
श्रि बुड् त्सर्गसंवृत्योर्भडि ङ् वाचि भडि क् शिवे।
भ्रुड श्रि संवृतिसंहत्योर्भुडि ङ स्यात् भृतौ वृतौ॥
म्लेड म्रेड् मेडृ उन्मादे मृड् गश् मोदे मडि क् चकि।
मडि भूषे मडि ङ विभागे वेष्टे मुडि छिदि॥
मर्द्दे मुड़ि ङ मग्नेऽथ यौडृ रौडृ तु टान्तवत्।
रोडृ रौडृवत् लड् विलासे लड् मोन्मन्थनजिह्वयोः॥
लड् कोपसेवे लड क ङ् वीप्से लडि कि भाषणे।
ओ लडि क्युत्क्षेपणे लुड् मन्थे लुड श्रि संवृतौ॥
श्लेषे लोड् लौडृ उन्मादे लुण्डक् चौर्य्ये विडाक्रुशि।
वड़ि क् विभागे वडि ङ वेष्टे च व्रीड् य ञि क्षिपि॥
लज्जे वाडृ ङ आप्लावे व्रुड् श्रि भुज्यर्थमज्जयोः।
शाडृङ् श्लाघे शौडृ गर्वे शडि ङ् सङ्घरुजोः स्फुड़॥
स्फुड् श्रि वृत्यां स्फुडिङ् फुल्ले स्फुडिक् नर्म्मणि हुड् श्रि तु।
मर्म्मे हुडिङ् च सङ्घे हुड् ह्लड ह्रूड ह्रुडृ ङ् गतौ॥
हौड ह्रौडृ ङ् च हिडि ङ होडृङ्डपि ङ हेडृ च।
अनादरे हेडृ वेष्टे डान्ता षट्सप्ततिर्म्मताः॥

ढान्तवर्गः।

ढुण्ढान्वेषण इत्येको ढकारान्तः प्रकीर्त्तितः।

णान्तवर्गः ।

अण् रवेऽण् यङ् प्राण ऋण् दुञ् गतावोणृपसारणे ।
कणृ आर्त्तस्वरे कण् म गतौ कण् क निमीलने ॥
कुणशोपकरणे क्वण् च शब्दे कूण् काङ सङ्कुचि ।
क्षण क्षिण् दुञ् बधे घण् घृण् दुञ् दीप्तौ घृणघिण् घुणिङ् ॥
ग्रहणे घुण् ङ घुण श घूर्ण ञ् श भ्रमणे चण ।
शब्दे चण् मि गतौ हिंसे चण् म दाने शि चुण् छिदि ॥
चूर्णक् पेषे चूण तूण क् सङ्कोचे क् तूण् ङ पूरणे ।
तृण् दुञ् भक्षे तुण् श जैह्म्ये द्रुण् श जैह्म्ये बधे गतौ ॥
धण ध्वण भ्रण ध्याने पण ङ् व्यवहृतौ स्तुतौ ।
पेणृ पेषे गतौ श्लेषे पुण श् धर्मे पृण श् तृपि ॥
पूणक् सङ्घाते फण ण निस्नेहे फण् मि ण गतौ ।
व्रण् बण् भ्रणृ शब्द ऋ भण् च भ्रूण् क ङ् ङाशाविशङ्कयोः ॥
मण कूजे श् मुण् प्रतिज्ञाने मृण श् हिंसे रण म् गतौ ।
रण् व्रण् रुणृ वर्ष् च वृण् दुञ् भक्षे वेणृ ञ् निशामने ॥
वादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु वर्ण क ।
वर्ण शोणृ गतेऽस्मिन् शण् श्रण् म दाने श्रण क् तथा ॥
श्रोण श्लोणृ तु सङ्घाते णान्ताः पञ्चाशदीरिताः ।

तान्तवर्गः ।

अत् सातत्यगते ऽतीति बन्धे ऋत् स्पर्द्धनैश्वर्ययोः ।
घृणागत्योः कृती ध् वेष्टे कृती श् प छिदि कृत क ॥
संशब्दे कित् संशयेच्छावासारोग्ये लिं कित् मतौ ।
चते ञ् याचे चितो ज्ञाने चिती क ङ् च चिति क् स्मृतौ ॥

घृत् कि सन्दीपने चृत् श हिंसे ग्रन्थे चुत च्युतिर्।
क्षरणे जुत् ज्युट ङ् द्युत्यां ज्युतिर्श्चोय द्युत् लृङ्ङपि ॥
नृत् य नर्त्ते पत् य ङैश्चे पत् लृ ञ् गत्याञ्च पुस्त क।
बन्धे बुस्त क् च नाट्टत्याट्टत्योर्मुस्त क संहतौ ॥
यत् क खेदोपस्कारयोर्निरः प्रत्यर्पणे यतौ ङ्।
यत्ने युट ङ दीप्तौ वृत् कच वृत् ङ्वल्लृ वर्त्तने ॥
वृत् वाव्रत् युङ संभक्तौ वरणे वस्त ङ् क् बधे।
लृ श्वित ङ् शौक्ल्ये श्चुतत् श्चुतिर् स्यात् क्षरे शस्त षस्ति लुर्
स्वप्ने ष्वर्त्त स्वर्त्त क् गत्यां तङ्के तास्त्रिंशदेकतः।

थान्तवर्गः।

क्वथे ज् निष्पचने क्रथ् क प्रतिहर्षेऽथ कि क्रथ।
क्रथ क्लथ क्नथ् म बधे कुथि क्लेशे च कुथ् य तु ॥
पूतिले कत्थ ङ श्लाघे कुन्थ क्रुन्थग् श्लिषि क्लिशि।
ग्रथि ङ् जैह्म्ये ग् कि ग्रन्थ् दर्भे नाथ नाथृ ङ् दवाशिषोः
ऐश्वर्येऽर्थने पुथ् य हिंसे पुथि कुन्थे पुथ क् त्विषि।
पथे ज् गत्यां पथि क च प्रोथृ ञ पर्य्यापणे पृथ क् ॥
क्षेपे प्रथ क् च प्रथमष् ङ च ख्यातौ मिथृ ञ् बधे।
मेधायां मेथृ ञ् सङ्गे च मन्थ कुन्थे ग मन्थ च ॥
गाहे ज् मथे च मथ माथ् लुथि कुन्थे व्यथ ष ङ।
दुःखे चाले भये वेथ विथृ ङ् याचे श्रथम् बधे ॥
श्रन्थ् कि दर्भे बधे श्रन्थ ग् मोचे प्रतिहृषि श्रथ क्।
यत्ने प्रतिहृषि श्रथ् कि बन्धे मोचे बधे श्रथि ङ् ॥
शैथिल्येऽमी थकारान्ता अष्टाविंशतिरीरिताः।

दान्तवर्गः।

अद्लौ भक्षेऽदि बन्धेऽर्द यातनागतियाचने।
अर्द ञ् बधेऽर्दक च इदि परमैश्वर्य्ये ञन्द धौ॥
क्लेद उर्द ङ् मितिक्रीडाखादे क्लदि तु रोदने।
आह्वाने ऽय क्लद् ष म ङ् च वैक्लव्यविकलत्वयोः॥
विलौ लरौ तावाक्रन्द क् शब्दसातत्य लृ क्ष्विदा।
ङ ञि मोक्षे स्ने ह इर्ष्विद् याच्ञायां क्ष्विद कूजने॥
क्लद् क्लिदि ञ् ङ रुदि क्लिद् यू इक्लेदे ञ् धौ क्षुदिर् क्षुदि।
कुर्द कूर्द ङ क्रीडायां कर्द स्यात् कुत्सिते रवे॥
खद स्थैर्य्ये बधे खाद्द भक्षणे खुर्द खूर्द ङ।
क्रीड़ायां खर्द दशने खिद ङ् घ्यौ दैन्यके शखिदौ प्॥
परिघाते गर्द कि तु रवे गुर्दक् निकेतने।
गुर्द ङ् च कूर्द तौ दोर्घौ गद् भाषे गुद् ङ खेलने॥
चदे ञ् याचे चदि ह्लादे दीप्तौ चुद् क नुदि छिदिर्।
धौ ञ् छेदे छृद् कि सन्दीपे छृदु ञ् धिर्देवने त्विषि।
छर्दक् च वमने छद् कि ञ् संवृतौ स मिदूर्ज्जने।
णर्द शब्दे णद् श्लिष्टोक्तौ णद क भासि ञौ णुद श्॥
प्रेरणे णेद णिद्द ञ् सन्निधौ णिदि च कुत्सने।
तर्द हिंसे तदु ञ् धिन्नादिरे च तुद ञौ श् व्यथे॥
त्रदि चेष्टे दद ङ दाने धृतौ ढु नदि संवृधि।
नर्द शब्दे पर्द ङ ङपानोत्सर्गे पद् य ङौ गतौ॥
पद् बद् स्थैर्य्ये बिदि त्वंशे बुद्बुन्दि ञ् निशामने।
भदि क् शुभे भदि ङ् मोदप्रीत्योश्च ञ् धौ भिदिर्भिदि॥
मदि ङ स्वपने जाड्ये मदे मोदे स्तुतौ गतौ।
मदी भिर्य ञि हर्षे स मिद् गर्व्वे ग्लेपने मद क्॥
ङ व्यसियोगे म्रद् मष् ङ क्षोदे मिदि मिद क् स्निहि।

इर्मिद् या ल्ट मिदा ञि ङ् च मिद् मेद्द ञ् बधमेधयोः॥
मुद क् संसर्गे ञि मुद ङ् हर्षे म्रद् ग चुदि लधिर्।
रुद् रोदे रद् उत्खाते वदि ङ् नुत्यभिवादयोः॥
वदे वाचि वद क् वाचि सन्देशे च वद ञ् ङपि।
विद ङ् कञ् चेतनाख्यानवासवादे विद् ल्ट श् प ञौ॥
लाभे धौ विद् ङ मीमांसे विद् यौ ङ् भावे विदल् मतौ।
शब्द क् शब्दकृतौ सोपसर्गस्त्वाविष्कृतौ मतः॥
खिदि ङ् शीक्षेऽथ शद् लृ जौ शाते श्राङः शदौ गतौ।
आङः षद क् च षद् लृ जौ श् विषादे शरणे गतौ॥
षूद ङ् निरासे षूद क् त्वाश्रुतिहत्योश्च ञि ष्विदा।
ङ लृ मोहस्नेहमोक्षे लृ श्रौ ष्विद् याञि ष्विदि ष्वद क्॥
स्वादे छेदे ष्वद स्वर्द स्वाद ङ् प्रीतिलिह्योः स्वदि ङ्।
ईषत्कम्पे स्खद् म षङ्‌िदारे स्यन्दू ङ् व लृ स्रुतौ॥
स्कन्दिरौ शोषणे गत्यां स्कदि ङ् ङाप्लव उद्धृतौ।
उत्प्लुत्यगत्यां ङ हदौ त्वर्थे ह्लादौ ङ मोदने॥
ह्राद ङ् च स्वन इत्येते दान्ताः स्युर्नवसप्ततिः।

धान्तवर्गः।

इन्धी ञि ध ङ् दुताव्रध्यु निर्ह्वौ ङेध च चुध ल्ट।
यौ चुधि क्रुध् ल्टयौ कोपे गुध् य वेष्टे गुध ग् रुषि॥
गुध ङ् क्रीड़े गाधृ ङ तु प्रतिष्ठाग्रन्थयोर्ग्धिर्।
यु च लिप्से गर्ध क च गन्ध क ङ् दृहि णाधृ ङ॥
नाथे दध ङ् ददे नाधृ ङ् नाथे बन्धौ ग बन्धक।
बध क् बन्धे बध ङ् निन्दे च बुन्धिञ् निशामने॥
बुन्ध क् बन्धे बुधौ विज्ञापने बुध् यौ ङ वेदने।

बुधिर्ञ् चाथ बाधृ ङ् विहतौ मेधृ ञ मेथृवत् ॥
मृधु ञ क्लिदि युध् यौङ युद्धे रध् यूल् हिंसने ।
पाकेऽनौ रुध् ङ्यौ कामे रुधिर्यौ ञि ञ आवृतौ ॥
राध् न् यौ सिद्धौ बध हतौ व्यध् यौ ताडे विध श् विधौ ।
वृध क् दीप्तौ वृधु ङ् व ल्ट वृद्धौ बाधृ ङ बाधृवत् ॥
वर्द्ध क् पूर्त्तिच्छिदोः शुन्ध क् शुद्धौ शुन्ध ञ् च शृञ्ध्व् ङ् ।
पर्दे शृधु ञ् क्लेदने लृ शुध् यौ शौचे षिधू शिवे ॥
शास्त्रे षिध् षिधु गत्यामु षिध्यौ षाधौ म्य साध् यनौ ।
सिद्धौ स्पर्द्ध ङ संहर्षे सप्तत्रिंशच्च धान्तिमाः ॥

नान्तवर्गः ।

अन घ्लु प्राणनेऽन् यङ् च कनी ञो प्रीतिगतिद्युतौ ।
खनु ञ् विदारे चन् शब्दे चन् म हिंसे जुन श् गतौ ॥
जनी म्य ङ जनौ जन् म लिच्च तन् दुञ विस्तृतौ ।
तनु श्रुपकृतौ श्रद्धाघाते शब्दोपतापयोः ॥
उपसर्गात् दैर्घ्ये दान् आर्जवे छिदि भि ध्वन ।
धन् रवे धन् लि धान्ये पन् व्रीडे वन् दुङ याचने ॥
मान् ङ विचारे मान् कि चार्च्चे मन् च मन् कङ् च गर्वके ।
मन् दुङ् बोधे मन् यौङ् च वन सम्भक्तिशब्दयोः ॥
वनु म व्याप्तौ वन् दुङ् याचे वन कि तनुक्तिवत् ।
शान् ञ तेजे श्रुन श् गत्यां षन् सम्भक्तौ तु षन् दुञ ॥
दाने ष्टन् स्तन् मि शब्दे स्तन् ण चण स्तन् मि तंसने ।
हन् लौ मतौ वधेऽवण्दिशान्ताश्चाष्टविंशतिः (१) ॥

---

(१) षणभिन्ना णकारेतोऽन्ता नान्ताः स्युः । ते च ऋण् दुञ् गतौ चण् पिण् दुञ् वधे घृण् दुञ् दीप्तौ वण् दुञ् भक्षे हण दुञ् भचे इत्येते षट् ।

पान्तवर्गः।

आप् लृ नौ कि व्यापने क्षिप् शत्रौ क्षिप्यौ तुदि क्षपिक्।
शक्नौ कुप् क द्युतौ कुप्य इर्कोपे कुपि कि स्तृतौ॥
कृपषङ कृपायां ङ केपृ गत्यां कपिङ्ङपि।
चाले कृप् कि युतौ चित्रे कृपूङ् व लृ च कल्पने॥
गुपू रक्षे गुपक् भासि गुपङ् गोपनकुत्सयोः।
गुप्य इर्व्याकुलत्वे ङ ग्लेपृ दैन्ये ङ गेपृ च॥
केपृवत् चपक् म कल्के चम्पान्त्वे चुप् शनैर्गतौ।
चुलुम्प् लोपे छपिक् सर्पे छुप् शौ स्पर्शे त्रप क् मतु॥
त्रपौ जप हृदुच्चारे जल्प च् वाचि टिपक् नुदि।
डिप शि क्य इर्च्चे डिपि डिप् डप्डपिक् ङ् ञ संहतौ॥
तप् ङञ् दाहे तप कच तपौ तप्यौङ् दवैश्वययोः।
त्रपू षभिङ् ह्रियि तिप ऊक्टङ श्रुति तेपृङ॥
कम्पे च तृप् कि सन्दीपे तृप्न च प्रीणने ञि लृ।
तृप्यू च तृप् पश् च तुप तुप् बधे तुप्पश क्लिशि॥
बधे तुपि क् त्वर्द्दने प्राक् चतुष्को नोपधो न पित्।
दीपौ ङ्यक्ट दीपने ञि दृप्यू इर् हर्षगर्वयोः॥
दृप् कि सन्दीपने दृप्श बाधने दृम्प दिम्प जङ्।
क सङ्घाते धूप्क दीप्तौ धूप तापे पुष्प्य फुल्लने॥
ङ मेपृ गत्यां युप् रुप्य इर्विमोहेऽथ रप् वदे।
ङ रेपृ शब्दे लेपृ ङ् च गमने ञि लिपौ शप ञ॥
लेपे लुपृ शप लृञौ छेदे इर्लुप्य युपि ऋट लप।
भाषे व्यप्क क्षये विप्क क्षेपे टुव्र ङ् वेप् चले वपौञ्॥
ङ् मुण्ड तन्तु वीजोप्त्योः शूर्प क् माने य शप्शपौ ञ्।
क्रोशे ष्वपौ ध्लु ञि शये ष्टिप ष्टेपृ ङ तु श्रु्यति॥
ष्टूप् कोच्छ्राये ष्टूप्य इर्च्चे षप् सम्बे सादयस्त्रयः।

स्तेप क देपे लृ स्पौ गत्यां क्षेप्ट ङ च ल्लपक् ॥
भाषणे स्युः पकारान्ताश्चतुःषष्टिस्तु धातवः ।

फान्तवर्गः ।

ऋफश् दाने स्राघहिंसा निन्दाजौ प् गुफ गुन्फ श ।
अन्येप् ट्टफ् ट्टन्फ शुत्क्लेशे रिफ् शर्फे रिन्फ पश् बधे ॥
रफि रफ् वर्फ गत्याञ्च त्वप्पोऽष्टौ दश पञ्च फाः ।

बान्तवर्गः ।

अर्ब हिंसेऽम्ब च गते ऽबि ङ शब्दे कब्र ङ् स्तुतौ ।
वर्णे चीबृ ङ दर्पे ङ क्लीबृ धाष्ट्यें कुटुम्ब क ॥
ङ धृत्यां कुबि कि स्तृत्यां कर्ब गत्यां तु कम्ब च ।
खर्ब खम्ब गतौ गर्ब गम्ब गत्यान्तु घर्ब च ॥
घम्ब चम्ब गतौ चर्ब गतौ चुबि कि चुम्बने ।
डब डिबि क नोदने तुव कि त्वर्द्दे तर्ब सर्पणे ॥
तम्ब नम्ब गतौ नर्ब पर्ब पम्ब च पूर्ब क ।
निकेतने बर्ब वम्ब गतौ मर्ब च मम्बि रिब ॥
रबि गत्यां रविङ् शब्दे खबिङ स्रंसने च कि ।
सुव्यर्द्दने शम्ब गतौ शर्ब हिंसे घ शुलब्र क ॥
माने सर्ग षर्ब षम्ब सर्ब सम्ब तु सर्पणे ।
सम्ब साम्बक सम्बन्धेऽपञ्चाः पञ्चाशदन्तबाः ॥

भान्तवर्गः।

अभि ङ् ध्वनावुम्भ पुभ् श पूर्त्तौ क्षुभ्लृङ सञ्चले।
क्षुभ्य ग् च गल्भङ् धृष्टत्वे चोभ्रङ् कत्थे जभिक् नशि॥
जभि जभ् यभने जभ्ङ जृम्भे जभ जृभि ङ् च ङी।
जृभ् च डभ् डिभि अक् सङ्घे णभ्य ग् हिंसेऽथ णभ् तु भलृ॥
ङ्च तुभ्य ग् च किट्टभी भये शी दृभ् कि गुम्फने।
दम्भु न दम्भे दन्भ दिन्भ काङ् सङ्घातेऽथ दिभ् दभि॥
दभ क् नोदे भर्भ हिंसे यभी मैथुन ईरितः।
रभी ङ स्यात्तु राभस्ये रभिङ् शब्दे ङ रेभृ च॥
लभिङ् शब्दे लभ ङ्वौ षङ् प्राप्तौ शलुभ विमोहने।
लुभ्ये गार्द्ध्ये र ङ् वल्भ भुक्तौ शोभृ शल्भ ङ कत्थने॥
शुभ् लृ ङ् दीप्तौ शुभृ प शुन्भश् षुन्भ च षिन्भु च हिंसने
ष्टुभु ष्टभि स्तभि ङ् स्तम्भे स्कभिङ् च सम्भु ङ् स्मृतः॥
प्रमादे लृ स्रन्भु ङ विश्वासे स्रिम्भ स्तृभ स्रिभु।
हिंसे सुम्भ द्युतौ चैकोनचत्वारिंशदन्तभाः॥

मान्तवर्गः।

अम गतौ भजने शब्देऽमक् रोगे कमु काङ् स्पृहि।
ञि क्लम्य क्लमु भिर्ग्लानौ क्रम्य क्रमु गतौ चमु॥
इम्यं मर्षे चमू ङ् ञि ष् च कुम्म काङ मतोच्चिते।
कुस्मित्यौ गम्लृ गत्यां चम् अचम् छम् जम जिम् झम॥
भच्चे णमौ शब्दनत्योस्तिम् तीम्य क्लेदन तमु।
इम्यं खेदेच्छयोर्दम्भ्यु दृर् श्रमे द्रम् गतौ भ्रमिर्॥
भ भ्रम्य भ्रमु ज ए् चाले भामङ् क्रोधे ऋट मीम् गतौ।
शब्दे यमौ ङ विरतौ यम क्मि परिवेष्रणे॥

तद्भावे रमु ङ जौ क्रीडे ण् जुटु वमुद्गिरि ।
शमु भ्य ईर शमुङ कञ्चालोचे श्रमु भ्य जि ॥
इत्तेपः खेदयोष्टीम ष्टिम्य ल्के दे षम ष्टम ।
वैक्लव्येऽथ क साम् सान्त्वे स्यमुञ् श ध्वनने स्यम ॥
ञक् वितर्के ह्म्म गतौ त्रियुतास्त्रिंशदन्तमाः ॥

यान्तवर्गः ।

अयङ् गतावीर्च्य ईर्ष्य ईर्ष्ये ऊयी ङ सेवने ।
क्नुयीङ् दुर्गन्ध आर्द्रत्वे शब्दे क्ष्मायीङ् विधूनने ॥
चुच्चीत्वभिषवे चीवृञ् संवृत्यादानयोश्च यङ् ।
गतौ चायृ ञ् निशामे ऽर्चे णय् तय ङ् गतिरक्षयोः ॥
तायृ ङ पालनसन्तत्योर्ञि दयङ् ग्रहणे गतौ ।
बधे दाने ऽवने दायृ ङ् दाने नय पय ङ् गतौ ॥
पूयीङ् दुर्गन्धशीर्णयोरौ प्यायीङ् वृद्धौ मय ङ गतौ ।
मव्य बन्धे रय् लय् वयङ् व्यय ञ् गत्यां व्यय क् नुदि ॥
शुच्यौ त्वभिषवे षूर्च्य ईर्ष्ये सूर्च्यत्वनादरे ।
ईर्ष्ये स्फायी ङ् संवृद्धौ हय हर्य्य क्लमे गतौ ॥
एकत्रिंशद् यकारान्ता धातवः परिकीर्त्तिताः ॥

रान्तवर्गः ।

अभ्र गत्यामीङ्कम्पगत्योरीर्कि गतौ नुदि ।
क्मर् कौटिल्ये कुरश शब्दे च्चर् ज सञ्चलने चुरश् ॥
विलेखे खनने कुट्रिक् मिथ्योक्तौ खोर् क्ट खोटने ।
खुरश चोरच्छिदौ गुर्ङी शि गूर ङ क उद्यमे ॥
गूरी यङ बधे गत्यां गुद्रिक् कुन्द्रे घुरश् ध्वनौ ।
भीमार्थे घुरय ङी हिंसाज्यान्योश्चर् गमनेऽदने ॥

आचारे चर्क संशीत्यसंशीत्योश्चूर्ङयो दहि।
चुर्कि स्तेये कुर्शि लोपे ज्वर्म रोगे ङ जूर यो॥
ज्यानौ बधे त्सर छद्मगत्यां ञि त्वर्ष मङ् स्यदे।
तूर्यङौ हिंसे च तुर्लि वेगे तत्रिक् ङ धारणे॥
ऋ धोर गतिचातुर्य्ये धूरी यङ बधे गतौ।
पुर्शग्रगत्यां पूरी यङ् पूर्त्तौ पूर क् च बभ्र तु॥
मभ्र गत्यां मत्रि क ङ गुप्तोक्तौ मुर्श वेष्टने।
यत्रिक् सङ्कोचने वभ्र गत्यां श्वभ्र क् विले गतौ॥
तङ्के शूर् षूर्य ङौ स्तम्भे हिंसे षुर्सु र्श भैश्ययोः।
स्फुर्शि स्फूर्त्तौ चले स्फर्श द्विचत्वारिंशदन्तराः॥

लान्तवर्गः।

अलञ् वारणपर्य्याप्तिभूषास्विल् श शये गतौ।
इल् कच् चेपे कल ङ् संख्यारुतोः कल्किल् क्रुदोकिलग्॥
शौक्रोर क्रीड़े कील बन्धे चल्ज चाले चये चलक्।
शौचे कूल त्वावृतौ च्मील् निमिषे ङ् कल्ल कूजने॥
शब्देऽशब्दे कुल ज् बन्धुसंहत्योः क्रोल केल तु।
चेल् खेलृ चालगत्योः खल् चल् जार्थे खोलृ खोटने॥
यल् भच्चे गल्कङ् च स्रावे चल्ज् गतौ मिच्चले चलग्।
विलासे क् चल् भृतौ चिल् श वासे चेल् चेलृ केलृवत्।
चुल्ल हावकृतौ चिल्ल शैथिल्ये च जुल क् पिषि।
जल क् पिधाने जल्ल ज धान्ये ज्वल् जम् चलत्विषोः॥
टल् ट्वल्ज विक्लवे नीलवर्णे श् णिल् गहने णल ज्।
बन्धे तुल क्युन्मितौ तिल्ल तिल् गतौ तिल्कश स्निहि॥
तूल् कङ् पूरणे तूल् क निष्कर्षे तल् कि प्रतिष्ठितौ।
दुल्कोत्क्षेपे दल् मि भेदे दलक् भेदेऽथ पाल् पलक्॥
रक्षे पल ज् पल्ल गतौ पेलृ चाले च पिलक्रु दि।

पील रोधे पुलश् पुल् ज महत्त्वे पुलक उच्छ्रितौ ॥
पूल्कि स्यात् संहतौ फुल्ल विकाशे ञि फला भिदि ।
फल् निष्पत्तौ फल् ज गतौ फिलृ च क् बल्ल जीवने ॥
बल् ज धान्यावरोधे च बल् ङ दाने बधे ङ् बलक् ।
च निरूपे बिल क श भेदने बुल्क मज्जने ॥
भलङ् भल्कङ् भिल्क वादिवद्भल्ल ङ तु भल्ङवत् ।
मल् मल्ल ङ धृतौ मीलृ निमेषे मिलश ञ् श्लिषि ॥
मुल् मूल क् रोपणे मूल ञ् प्रतिष्ठायां ललक् ङ तु ।
ईप्सायां वेल्ल वेल् वेह्ल्ल चाले वलमि वल्ल ङ ॥
स्तृतौ विल श् च शल ङ चलने च शलज् गतौ ।
शल् ङक् श्लाघे शल श्वल्ल श्वल् वेगेङ् शालृ कत्थने ॥
शिल शुल्के ञि शौ ल स्यात् समाधौ श्मील् निमेषणे ।
शूल् रुजायां शेल षेलृ केलृवत् छल ज स्थितौ ॥
षिल् शुल्के षल् गतौ स्थल्ज स्थाने स्खल्मि चये चले ।
स्फुल् शि स्फूर्त्तौ च स्फल श चाले च स्मील् निमेषणे ॥
सेलृ क्रीडे ह्मल ह्मलम चाले हुलज् हृतौ छदि ।
हिलश् हावकृतौ हलज विलेखे ला नवतिस्त्रिभिः ॥

वान्तवर्गः ।

अव रक्षे गतौ कान्तौ प्रीतौ तृप्तौ द्युतौ श्रुतौ ।
प्राप्तौ श्लेषेऽर्थने वेशे भावे वृद्धौ ग्रहे वधे ॥
नास्वर्य्येऽवगमे कामे भृतावर्क्वे वध्रे इवि ।
व्याप्तिप्रीणनयोरुर्वी हिंसे न् छवि क्रतौ च ङ ॥
केव सेवे कर्व दर्पे क्षव षङ भये चिव ।
चिव्यु क्षीव निरासे क्षीव् कव क्षीवङ वान्तवत् ॥
खव ग् खर्वृत् खर्व गर्वे खेव् गव् ग्लेवृ ङ सेव ङ् ।
गुर्वैद्यमे गर्व मदे घोट्ट क्ष गहसंहतौ ॥

शीवक् दीप्तौ चर्व कि तु भक्षे जुर्वी वधे जिवि।
प्रीणने जीव ऋ प्राणे णिवि सेकेऽथ नीव तु॥
स्थौल्येऽतीव च तुर्व्वी तु हिंसे तेवृ ङ देवने।
थुर्व दुर्वी वधे दिव्यु जिगीषेच्छाप्रणियुतौ॥
क्रीड़ागत्योर्दिवि प्रीतौ दिव कङ् परिकूजने।
क दिवऽर्दे देवृ ङतु देवने दव् धवि व्रजे॥
धिवि न् प्रीतौ गतौ धुर्वी हिंसे धावु ञ् जवे सृजि।
प्लव ङ् गत्यां प्लेव पेवृ ङ सेवे पिवि सेचने॥
पीव स्थौल्ये पर्व पुर्व पूर्त्तौ पूर्व क् निकेतने।
भर्व हिंसे मीव पीवे मर्व पूर्त्तौ गतौ मिवि॥
सेके मुर्वी मव नद्धे मेव म्लेवृ ङ सेवने।
रीवृ ञ् चीवे रेवृ ङ तु प्लुतौ रव् रिवि च व्रजे॥
शव् विकारे च शर्व हिंसे षिव्यु तन्तुततौ ष्ठिवु।
ष्ठिव्य ष्ठीव निरासेऽथ स्यात् षेवृ ङ ञ सेवने॥
षान्त्व सान्त्वक् सामयोगे स्रिव्यु शोषे गतौ ञ ङ।
सेवृ सेवे हिवि प्रीतौ वान्ता इत्यष्टषष्टिकाः॥

शान्तवर्गः।

अशू ङ्ग व्याप्तिसंहत्योरश ग् भोजन ईश् ल ङ।
ऐश्वर्ये काश शब्दे यु काश का शृङ् द्युतौ कुशि॥
कि च कुश्येर् श्लिषि क्रुश् जौ रोदे हृतौ क्लशि ये तु।
कार्श्ये क्लेशङ् बधे ङ् क्लिश्युञ् चोपतापे क्लिशू ग तु॥
विबाधे गश् ल्ट यू नाशे गिश शीले दशि क् त्विषि।
दशि क् ङ दर्शे दन्शौ च दंशे दाश ञ हिंसने॥
दाशृ क् ङ दाने दाशृ ञ् च दिशोञ् शौचेऽथ दृटं शौ।
प्रेक्षे धूश क् कान्तिकृतौ पिश् शपावयवे पश ञ्॥
बाधे ग्रन्थे पश क् बन्धे भ्रशभ्रन्शियूंऽधःपते।

ल्ट भ्रन्शुङ् भ्रश्यु च भ्राश्ट भ्राशृ ण् टुङ् भासि तौ रनौ ॥
मश मिश् तु ध्वनौ कोपे मृश शौ मृशि रुश् रिशौ श्।
हिंसे लश क् शिल्पयोगे शौ लिश् गत्यां ङ लिश्य ञौ ॥
तौच्ण्ये वृशिर्य्य वृत्यां शौ विश् प्रवेशे ङ वाश्य ञट।
शब्दे वश्लु स्पृहि शश प्लवने स्पृश शौ स्पृशि ॥
स्पर्शे क ङ् ग्रहणे स्नेषे स्पश ञ ग्रन्थवाधयोः।
शकारान्ता नव त्रिंशदिह धातव ईरिताः ॥

षान्तवर्गः।

अच्नच्च् व्याप्तिसंहत्योरष ञ् दीप्तौ ग्रहे गतौ।
इष् गाभीच्ण्येऽ इषु श् वाञ्छे इष्य सर्पण ईष ङ ॥
दानेच्चहिंसे चेषुञ्छे ईच्च ङ् दर्शन उच्च् वृषि।
उषूष् वधे दच्यू ष् रोगे ऋच्च न् वध ऋषी श् गतौ ॥
एषृ ङ् च कष् वधे कुष् ग निष्कोर्षे काच्चि काङ्क्षणे।
क्षषौ त्वाक्रूषि क्षष शौञ् च विलेखे खष वधेऽथ गेष् ॥
ग्लेषृ ङङ्न्वेषेऽथ घृषु सङ्घर्षे घुष्कि इर्नुतौ।
विशब्द आङः सततक्रन्द इर्घु ष् बधे घुषि ङ ॥
धूशे घषिङ् चरे चूष् पाने चच्चल् ङ वदे चषञ्।
भच्चेऽथ चष् वधे छष् जष् जूष् ञ च श् ङी ञि जुष् मुदि ॥
सेवे कि जुष् तर्कटस्यो जिंषु सेकेऽथ जेषृ ङ।
गत्यां जच्चि म् ङ दाने च जच्च च्लुष् भच्चहासयोः ॥
भष ञ् ग्रहेऽपिधाने भष् बधे णेषृ ङ णच्च् व्रजे।
णिषु सेके णिच्च चुम्बे तूष् तुष्टौ तुष् ल्ट यौ ञि च ॥
त्विषौ ञ् भासे ऽवान्निवासे दाने चेर्य्यं ञि त्वष् त्वषि।
त्वच्चित्यां त्वच् त्वचो ग्राहे त्वच्चू कार्य्येऽथ तान्वची ॥
तच्चून् तच्चे ङ् दौच्च मौण्ड्येज्याज्योऽर्थे दच्च ङ स्यदे।
वृद्धौ दच्चघ्ङ हन्त्यर्थे इर्दुर्षैर वैक्षते ल् द्विषौ ञ् ॥

वैरे द्राक्ष ध्राक्ष ध्राक्षि काङ्क्षे घोररुते ध्रुष क्।
ङ शक्तिबन्धे ञि धृषान् प्रागल्भ्ये धृषुसंहतौ ॥
हिंसे धृषा कि त्वमर्षे धूष क् धूशे लिंधिष् रवे।
धिक्ष धुक्ष ङ सन्दीपे क्लेशे जीवे पुष ग् पुष ॥
पुष्टौ ल्ट पुष्यौ च पुष क् धृतौ धौ पिष् ल्ट चूर्णने।
पष क् बन्धे पष ञ् वाधे ग्रन्थे पक्ष क् परिग्रहे ॥
पर्ष ङ् स्नेहे प्रुष ग् सेकपूर्त्योश्च प्रुषु दह्य ऽमू।
रलौ प्लुष्य लृ च प्युष्येर्भागे च प्युष कुत्स्नजि ॥
पृषु सेके पूष वृद्धौ प्लक्ष भ्लक्ष ञ भक्षणे।
भक्ष क् च भिक्ष ङ् लाभार्थलोभोक्तिक्लिशि भाष ञङ्ट ॥
वाचि भ्रेषृ ञ् चले भेषृ ञ् च भये भूष्कि भूषणे।
भष् वुक्के पिशुनोक्तौ मष् मुष् वधे मुष्य इच्छिंदि ॥
मुष ग् मूष लुण्ठने मिष श स्पर्द्धे मिष् म्रिषु सेचने।
मृष क् चान्तौ मृष ञङु मृष्य च क् म्रक्ष म्रक्षणे ॥
स्नेहने म्रक्ष सङ्घाते मक्ष रोषे च मोक्ष कि।
क्षेपे माक्षि स्पृहे येषृ ङ यत्ने यक्ष क ञ्चहि ॥
यूष् रिष् बधे रुष ञि च रुष्येञ्जि क्रुधि रुष क् तथा।
ञि रक्ष पालने रेषृ ङ् क्रेषायामथ लूष्क बधे ॥
लुष् च स्तेये लष क् शिल्पयोगे लष्य लष ञ् स्पृहि।
लक्ष क ञ् दर्शने ऽङ्के कङ् लक्षालोचे विषिलिंञो ॥
ङ व्याप्तौ विष गौ विप्रयोगे ऽथ विषु सेचने।
वृषु चाय क ङ् वृषु च प्रजनैश्ये ऽथ वृक्ष ङ ॥
वृतौ वक्ष् रोषसंहत्यो र्वांक्षि काङ्क्षे ऽथ वष् शष।
शिष् बधे शिष्कऽसर्वोपयोगे वेरतिशायने ॥
शिष् लृ धौ तु विशेषे श्लिष् श्लिषु दाहे श्लिषौ य् लृ ञ्।
श्लेषे श्लिष क् च शुष्यौ लृ शोषे शिक्ष ङ शिक्षणे ॥

शूष् पूष प्रसवे हृ त्त गमने पूर्च्च सूर्च्च तु ।
अनादरे स्तृ त्त् गत्यां सूष् प्रसवे हृषु हृष जि ॥
इर् हृष्टौ हृषु जि प्रोक्तो ऽलीके क्लेषृ ङ सर्पणे ।
ङ हेषृ च स्वने ऽश्वानां षान्ताः षोड़शकं शतम् ॥

सान्तवर्गः ।

अस्त्यभावे ऽस्यु इर्क्षेपे अस् ञ ऽपार्थे जि लास ङ ।
उपवेशे गुध्रसुञ्छे कुध्रसुत्त्विपि च क्नसु ॥
म्य हृ तौङ् क्नस् कुसि कि ष भासने कुस्य इश्लि षि ।
कास्र ङ् कुशब्दे कुत्स क् ङ अवक्षेपे कास ज् गतौ ॥
कसिकस् ल ङ शाते च ग्रस् कि ग्रासे ग्रस ग्लसु ॥
ङ भक्षे लृ घसौ चाथ घसि ङ क्षरणे च्युस क् ।
हानौ चकास्र चलु दीप्तौ जस्क बधे ऽनादरे जसु ॥
इयं मोक्षे जसि क् रक्षे जर्त्स भर्भ्र च लङ् णिसि ।
चुम्बे णस ङ् हृतौ णास्रङ् तुस ध्वाने त्रस क् धृतौ ॥
ग्रहे निषेधे त्रसि कि भासि त्रस्य त्रसौ ण् भये ।
तसि क्यलङ्कृतौ तस् दस्यु ईर्तूत्क्षेपणे दसि क् ॥
भासि दसिङ् दृशौ दंशे दास्र ञ् दानेर्न दास् बधे ।
ध्रस् कुत्क्षेपे ध्रस् गु चोञ्छे धूस्क् धूशे ध्वन्सु लृ ङ् गतौ ॥
भ्रंशे पेस् पिस्र गत्यां पिस् क षष्टार्थे च प्युस्य इर् ।
भागे इर् प्लुस्य दाहे च प्रस्न ष ङ् प्रसवे ततौ ॥
पसि क् नाशे पस्क पसञ् षान्तवत् पिसि कि त्विषि ।
पुंस्क मर्द्दे बुस्येर्हानौ बिस्येर्क्षेपे क् ङ भर्त्स ञ ॥
भर्त्से भंस् लि द्युतौ चाथ भ्रास्य भ्रास् ङ् ण् टु शान्तवत् ।
भासृ ङ् दीप्तौ भ्यस ङ् भीत्यां मुस्येर्छिदि मसिर्य ई ॥
परिमाणे परीणामे इर्यसु यतने रस ।
शब्दे रास्र ङ् ङपि लसक् शिल्पयोगे लस श्लिषि ॥

क्रीडे व्रीस व्रुस् कि वधे वसक् स्नेहच्छेदोश्च यु।
वसिर् स्तम्भे वसै ओ निवासे वस ङ ल स्तृतौ॥
वेस्रितौ श्वस् घ लु प्राणे शस्नु र् स्वप्ने उशस् वधे।
आङ् पूर्वास्तु शसि ङ् शासु ङ् शासु ल ङ ङाशिषि स्मृताः॥
शासु च्लु शासने शन्सु हिंसास्तुत्यो र्यं लृ षासु।
मि निवासे षुस्य भक्षे प्रसलुर्स्वापे लृ स्रन्सु ङ॥
स्रंशे ङ स्रन्सु प्रसादे ह्रस ह्लस रवे हसे।
हासे हिस् धिक्कि हिंसे ते सान्ताः स्युः पञ्चषष्टिधा॥

हान्तवर्गः।

अहि क भासे ऽहि ङ् गतेऽर्ह योग्यत्वे ऽर्हक् च पूजने।
ईह ङ् चेष्टे इहिर् त्वर्दे ऊह ङ् तर्के ग्रहग्लह॥
क्यादाने ग ग्रह ञ च गर्ह गह्ल ङ कुत्सने।
कि गर्ह च ङ गाह्र विलोडे गुह्न ञ संवृतौ॥
चह क्स चह शाठ्ये ङ जेह्न यत्नेऽथ णह्य औ।
बन्धे तृह घ तृन्ह श हिंसे तुह् दुहिरर्दने॥
दुह लञ्जौ दुहि स्तृ द्रुह्यू जिघांसे दिह्ल औ लिपि।
दृहौ दाहे दहिक् दीप्तौ दाहे द्राह्न ङ जागरे॥
निक्षेपे दृहि दृह् वृद्धौ निह ङ् गत्यां बर्ह बल्ह ङ।
स्तुतिहिंसादानवास्तु मह पूजे महिक् त्विषि॥
महिङ् वृद्धौ तु मुह्यू लृ ञि वैचित्त्ये मिहो सिचि।
माह्ल उमाने रिह् बधे ञि ज् रुहौ जन्मां रह त्यजि॥
रहि गत्यां लुहौ गार्ध्ये ल् लिहो ञ् स्वादे क् वर्ह बधे।
दीप्तौ वर्ह वल्ह ङ् श्रैष्ठ्ये वल्हक् त्विषि वृहि क्य पि॥
वृहि ध्वनद्यां वृहि च वृह् वृद्धौ श्रू वृह्वृवर्मे।
वेह वाह्न ङ यत्नेऽथ वहि ङ् वृद्धौ वहि क त्विषि॥
वहै ञो प्रापणे ष्णुह्यू लृ उद्गारे ष्णिह्य य् लृ ञि।

प्रीतौ स्निह क् स्नेहने षह्य कि शक्तौ षह ज् ङ च ॥
तृ षुह्य दपि च ष्टृह ष्टृह स्तृह स्तृह श् बधे।
तृ स्नन्ह ङ तु विश्वासे हकारान्ता: शताद्धिका: ॥

अथ सौत्रा:।

कर्क हासे चकि भ्रान्तौ मर्क सर्पे तु सिक् सिचि।
मर्च ग्राहे कजि रुहे पजि रोधे मजि ध्वनौ ॥
मट सादे वटि स्तेये कुठ छिद्युड संहतौ।
वड आरोहणे कुत्त्वास्तृतौ पुत्त गतौ लत ॥
घाते साल्क सुखे उङ्ग आघाते च्चद संवृतौ।
सुदि शोभे कप् चपले चुप् सादे रिफ कुत्सने ॥
रिभ रवे स्तन्भ स्तुन्भ स्कन्भ स्कुन्भ ग्नु रोधने।
डिम हिंसे धम ध्माने पीय प्रीणन उर् गतौ ॥
तद्रि सादे मोह उल दाहे लुल विमर्दने।
स्यात् शल्ल तल गत्या मृश् गतिस्मृत्यो रश स्वने ॥
भिष् रुग्जये युष् भजने लुष हिंसन इत्यसौ।
धातूनामिह सौत्राणां द्विचत्वारिंशदीरिता: ॥

इति स्फीत: सप्तदशशत्या षट्कोनषष्ट्या।
धातुस्कन्धैर्बुधा: सेव्य: कविकल्पद्रुम: फलन् ॥
विद्वद्धनेशशिष्येण भिषक्केशवसूनुना।
तेने वेदपदस्थेन वोपदेवद्विजेन य: ॥

स्वर्गे गीर्वाणनाथ्य: सुरपतिमभित: शाब्दिकानां वरेण्यं
पाताले नागराजं भुजगयुवतयो यस्य गायन्ति कीर्त्तिम्।
यस्तीर्ण: शब्दपाथोनिधिमखिलमिमं गोष्पदं वा सुराद्रौ
शिष्योऽकार्षीद्धनेश: कविकुलतिलक: केशविर्वोपदेव: ॥

इत्याचार्य्यचक्रचूड़ामणिश्रीवोपदेवगोस्वामिविरचित:
कविकल्पद्रुमो नाम धातुपाठ: समाप्त:।

Oct. 3. 75

